

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 788

Title: *Dinkari*

788

(दिनकरी)

:	:	: Title
:	:	: Author
:	:	: Editor
:	:	: Year, Vols.
:	:	: Publisher
788:	: Slightly worn -	: Remarks

चक्षुः संनिकर्षाभावादित्यर्थः ॥ सौरभत्वप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः सहकारिणाविरहेण सौरभत्वसामान्यलक्षणयापि सौरभजननं संभवतीति भावः ॥ सूरजिचंदनमित्यादौ सौरभदिर्जनं सौरभत्वादिसामान्यलक्षणं येव संभवति सौरभत्वप्रकारकलौकिकप्रत्यक्षसौरभत्वावच्छिन्नप्रकारकप्रत्यक्षान्तरसामग्र्या सहकारिणो वतस्याः फलजनकत्वात् ॥ प्रकृते च द्वितीयसामग्र्याः सहकारिणाः सत्त्वादित्यनिप्रायेण दूयद्यपीति ॥ सौरभत्वस्य नानमिति ॥ स्वरूपतः सौरभत्वस्य भानमित्यर्थः ॥ ज्ञानलक्षणया ज्ञानलक्षणैवेव ॥ तदानीं सौरभत्वांशोधर्मोत्तरस्यांगृहीततया सामान्यलक्षणत इदं मानानिर्वाहादिति भावः ॥ ननु धर्मोत्तरस्य सौरभत्वांशोऽपि सौरभत्वसामान्यलक्षणैवेव सौरभत्वादेर्भानमस्तु ॥ सौरभत्वप्रकारकसौरभत्वविशेष्यकं स्यैव तत्कीर्यतावच्छेदकत्वादिति चेन्न ॥ सौरभत्वादिविषयताप्रयोजकस्य स्वविषयसौरभत्वादिसत्त्व

दिनकरी

१

रूपसामान्यलक्षणयाः संबंधस्य सौ र न त्वे ॥ नावेन सामान्यलक्षणया तदज्ञानानिर्वाह
त सौ र न त्वसामान्यलक्षणयाः कार्यतावच्छेदके सौ र न त्वप्रकारकत्वं निवेशे प्रयो
जनानावाच्च ॥ न च ज्ञानलक्षणयाः कारणत्वांतरकृत्यने गौरवात् सामान्यप्रकारक
त्वस्य कार्यतावच्छेदके प्रवेश इति न शक्यं विशेषणज्ञानहेतुतयैव निर्वाहे ज्ञानलक्षणा
याः कारणत्वांतरकृत्यना कि हादिति ॥ ननु विशेषणज्ञानजन्यतावच्छेदकं विशिष्ट
बुद्धित्वं ज्ञानलक्षणयास्तु विशिष्ट प्रत्यक्षत्वमिति मङ्गलेन निर्वाहः ॥ एवं यत्र स्ववि
षयमुख्यविशेष्यकं मानसं तत्र विशेषणज्ञानकारणतया न निर्वाहो न आह एवमिति
ज्ञानलक्षणा ॥ ज्ञानलक्षणयैव तत्र धर्मत्वज्ञानरूपसामान्यलक्षणाः स्वविषयधर्मत्वा
श्रयत्वसंबंधेन धूलीषट् लेऽ नावेन सामान्यलक्षणयाऽऽनु व्यवसाये धूलीषट् ल
ज्ञानासंभवात् इति ज्ञावः ॥ सर्वदेवेति ॥ यद्यपि नावद्वयार्थः ॥ इति प्रत्यक्षवदुः ॥ देव्यै
नमः ॥ अनुमितिमितिः ॥ संगतिश्चात्र प्रत्यक्षोपजीव्यो म प जीवक नावो बोध्यः ॥

१

कारणे निर्दिष्ट एव व्यापारे ॥ जिज्ञासो यदेत्येव पश्चान्निर्दिष्टं मपि कारणं प्रथमं दर्शयति
व्याप्तिज्ञानमिति ॥ परामर्शो व्यापार इति ॥ ननु व्यापारत्वं तज्जन्यत्वे सति तज्जन्यजनक
त्वं तच्च परामर्शेन स न वति ॥ वद्वि व्याप्य धूमवान्धर्वत इति परामर्शो व्याप्तिज्ञानजन्यत्वा
स्यानावान्महानसीयवद्भीधूमव्याप्तिज्ञानस्य तदानीमनावेन व्यभिचारदत्तस्तदुपपा
दयति तथा हि इत्यादिना ॥ पश्यताति धूमदर्शनस्य व्याप्तिस्मरण उद्बोधकविधया हेतोः सं
पत्यर्थे यादृशविशेषणविशिष्टस्य धूमस्य व्याप्तिसंबंधितया ज्ञानेनादर्शने धूमदर्शने स्यैव
व्याप्तिस्मरणा बुद्बोधकत्वं मित्यनिर्वाच्येण न वद्विन्नत्वमुक्तं ॥ एवं रूपं स्मरणमिति ॥ उद्बुध
संस्कारस्य पूर्वसत्त्वादिति ज्ञावः ॥ स एव परामर्श इति तथा च ॥ स्मरणं त्वकव्याप्तिज्ञानस्य
र्वसत्त्वात् व्यभिचार इति ज्ञावः ॥ न च तथापि यत्र विशिष्ट व्याप्तिघटकपदार्थानां विशिष्टत्वलो
पस्थितिमूलो विशेष्ये विशेषणमिति रीत्या परामर्शस्तत्र विशिष्ट व्याप्तिज्ञानस्य व्यभिचारो
दुरुद्धर एवेति वाच्यं ॥ व्याप्यंशे निश्चयत्वानिवेश प्रयुक्तत्वायैव न विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमि

२
 तिरात्पारामर्शस्यैवानुमितिहेतुत्वादित्यभिप्रायात्। स्मरणत्माकपारामर्शव्याप्तिज्ञान
 स्यव्यभिचारइत्यपिनसंस्कारसंबंधेनपूर्वव्याप्तिज्ञानस्यसत्त्वात्॥ **अत्रनव्याः** व्याप्तिज्ञा
 नत्वंस्यपारामर्शत्वव्यापकतयाऽनुमितिप्रतिहेतुत्वमेवनास्तिकुतःकरणत्वंअन्य
 थाकपालादेर्घटंप्रतिद्वयत्वेनहेतुतापत्तिस्तस्मादनुमितिंप्रतिमनस्त्वेनैवकरण
 त्वमित्याहुः। **लिंगमनुमितिकरणमिति**। अनुमितौपारामर्शमात्रंनहेतुरपितुल्लिङ्गप
 रामर्शः। तथाचविशिष्टस्यकारणताग्रहेविशेषणस्यापिकारणताग्रहात्। परामर्शमा
 णलिंगस्यलिंगपारामर्शस्यवाहेतुतेत्यत्रविनिगमनाविरहादुभयोर्हेतुतासिद्धेतद्व्या
 पाराभावात्परामर्शस्यकरणत्वंकिंतुल्लिङ्गस्यैवेत्याशयः॥ **लिंगस्यतदानीमभावादि**
ति। नचपरामर्शरूपव्यापारसंबंधेनतदानाल्लिंगमस्त्वेवेतिवाच्यं॥ **प्रतितादिल्लिङ्गस्य**
 परामर्शजनकतयापरामर्शस्यतद्व्यापारत्वासंभवात्तदुदमुपलक्षणेणल्लिङ्गस्यहेतुत्वे
 चैत्रीयपरमर्शविषयाल्लिङ्गान्मैत्रस्यानुमितिप्रसंगःतत्पुरुषीयत्वनिवेशेणैवमस्म

न्मतेतुसामानाधिकरणप्रत्यक्षस्याहेतुहेतुमद्भावैर्नैवातिप्रसंगाभावात्तत्पुरुषी
 यत्वनिवेशेनमितिलाघवमित्यपिबोधः। तत्रव्याप्यस्यपक्षेणसहवैशिष्ट्यज्ञानंच
 ननुपरस्यरव्यभिचारइत्यत आह अनुमितिः। **स्त्वितिकार्यंतावच्छेदकपरस्यरानुमिति**
व्यावृत्तत्वाच्चव्यभिचारइतिभावः। पक्षविशेषकत्वमेवसर्वतंत्रानुमितौनियतमि
 तिनवीनमतमाह॥ **द्विविधादपीति**। कारणतावच्छेदकंचपरामर्शद्वयसाधारणं व्याप्य
 यक्षेणयवैशिष्ट्योवगाहिनिश्चयत्वमतोनव्यभिचारः॥ **द्विविधयोरपिपरामर्शयोः**
स्वस्वायेवहितोत्रानुमितिप्रतितांद्व्येणहेतुतमित्यपिकेचित्। वस्तुतोनुभवानुरा
 धास्यसविशेषकपरामर्शस्यैवहेतुत्वं। अतएवचवद्विव्याप्यधूमवोश्वायमित्या
 कारकः। पक्षविशेषकएवोपनयःसर्वसंमतइतिधेयंमिसांसर्कः। शंकतेनन्वितः॥
 ज्ञानंविनापित्यस्यानुमितेर्दर्शनादित्यनेनान्वयः॥ **ज्ञानद्वयादेव**। ज्ञानद्वयादपि

विशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमिति भावप्रधानो निर्देशः सर्वत्र कारणमिति । अनुमिति
 त्वावच्छिन्नं प्रतिकारणतावच्छेदकमित्यर्थः । आवश्यकत्वादिति । व्याप्यतावच्छेदकप्रका
 रकपक्षधर्मताज्ञानत्वस्योभयमतसिद्धनियतपूर्ववर्तितावच्छेदकत्वादित्यर्थः । अनुज्ञा
 नद्वयस्थलेऽपि विशिष्टज्ञानं कल्पनीयमतोनव्यभिचारइत्यत आह । विशिष्टज्ञानेति
 व्याप्यतावच्छेदकेति । अयमात्मकोऽयमो वेति संदेहदशया व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकनि
 र्णयानावेपीत्यर्थः । वद्विव्याप्यवानि । ति । वद्विज्ञाववदवृत्तिमानित्यर्थः । ननु धूमसमा
 नाधिकरणेत्यादिरूपव्याप्तिविशिष्टवानि । त्यर्थः । तत्र हेतुतावच्छेदकज्ञाननैयत्यात् । अ
 नुमित्युत्पत्तेरिति । तथा च व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्यातत्रव्यभिचारा
 न्नत्वेन रूपेण हेतुत्वमिति नावः । ननु तत्र फलबलाद्व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकज्ञानकल्प
 नीयमतोनव्यभिचारइत्यत आह । लाघवक । येति । व्याप्यतावच्छेदकप्रकारकत्वापेक्षया

व्याप्तिप्रकारकत्वस्य लघुत्वादित्यर्थः । न च स्तु हेतुतावच्छेदकलाघवं तथापि पूर्वोक्तकल्प
 ना लाघवमेव मिमांसकानां मूलयुक्तिर्न विष्यतित्यत आह । किंचेति । न च गृह्यमाणेति । अत्र श
 नचाग्रदस्य वर्तमानतायाः अनिधानान्नकालांतरा यता दृशग्रहमादाय दोषः । व्याप्तिप्रकारकज्ञा
 नमिति स्वतंत्रकारणमित्यनेनान्वयः । इत्युच्यते इति । इत्थंच न तत्पुरुषायत्वं निवेश्यते । चे
 त्रस्य व्याप्तिग्रहकालेन छान्यमेतस्यानुमित्यापत्तेरनावान्मेत्रात्मनि स्वतंत्रहेतुत्वं व्याप्तिज्ञा
 ना नावादिति न गौरवमिति नावः । ननु व्याप्तिप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन पक्षधर्मविषयक
 व्याप्तिप्रकारकज्ञानत्वेन वा हेतुत्वे तत्र विनिगमनाविरहेण हेतुता द्वयं न वापीत्यत आह
 वद्विव्याप्यइति । अनुमितिः स्यादिति न्यायनयेतु व्याप्तिप्रकारकानिरूपितहेतुप्रकारकानि
 रूपितपक्षविशेषताशालिज्ञानत्वेन हेतुत्वस्य विवक्षितत्वान्न तादृशज्ञानान्न वा धूमो वद्वि
 व्याप्यो धूमवान् पर्वतइति ज्ञानादनुमित्यापत्तिस्तत्र व्याप्तिप्रकारकानिरूपिताधूमप्रकारतायाः
 पर्वतविशेषतानिरूपितप्रकारकानात्मकत्वादिति नावः । ननु ज्ञानद्वयस्थले विशिष्टज्ञानकल्प
 ना गौरवं न्यायमते दूषणं न विष्यति इत्यत आह । इत्थंचेति । फलमुखगौरव । स्पेति । फलकार्य

कारण जावग्रहः॥ तन्मुखं तदधीनं गौरवं गौरवज्ञानमित्यर्थः विशिष्टज्ञानत्वच्छेदेन कारण
त्वग्रहे विशिष्टज्ञानत्वधर्मिकगौरवनिश्चयो विरोधावाच्यः तच्च गौरवं प्रमाणं तस्य सिद्धत
तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिस्वाश्रयकत्वमेव॥ तादृशगौरवनिश्चयो विशिष्टज्ञानत्वेन कार
णत्वनिश्चयाधिनिस्वघटकी न तत्तदनुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिस्वाश्रयनिर्णयविना
नसंज्ञवतीति कार्यकारणजावनिर्णयात्पूर्वं गौरवनिर्णयात्तावान्न तादृशगौरवं दोष इति
जाव॥ मूले परामर्शलक्षणानंतरं व्याप्तिनिरूपणे संगतिमुपोदघातं निरूपयति॥ व्याप्तिना
मेति॥ तत्रेति॥ घटकत्वं सप्तमर्थः॥ प्रव्याप्तिप्रसंगादिति॥ प्रव्याप्तिनिधानमिदं येन केनचि
त्संबंधेन साध्यवत्त्वविवक्षणनिप्रायेण॥ यदि च संबंधसामान्येन साध्यवत्त्वविवक्षते त
दाधूमवान्चक्रेरित्यादावतिव्याप्तिर्वाध्या॥ प्रवृत्तित्वं नास्तीति॥ विशिष्टाधेयता॥ नतिरिक्ता
दिति जावः॥ फलितार्थ इति॥ तथा च तन्निष्ठाधिकरणतानिरूपकता वच्छेदकस्यैव तन्निरू
पिताधेयता वच्छेदकत्वनियमेन विशिष्टसत्तात्वस्य गुणाधेयतान वच्छेदकत्वोच्चा व्याप्तिरि
ति जावः॥ अथ वेत्यादिलक्षणमवतारयितुं अत्र लक्षणे दोषमाह॥ नन्विति॥ अनुकूलत्वान्वयित

ज्ञानकाले पक्षता घटकसंज्ञाया जावान्नैवानुमिति॥ तद्वन्त्यकाले तु न मात्मकव्याप्तिज्ञा
नादनुमितिर्न वत्येवेत्यत आह॥ किंचेति॥ इत्यादावित्यादिना सर्वांगे हेतुतायां गुणवान्
घटादित्यादेः॥ संग्रहः॥ अनुस्वाधिकरणवृत्तिसाध्यवदन्योन्या जावकत्वलक्षणार्थस्तथाच
नेयमव्याप्तिरिति चेन्न॥ वद्विमानधूमणदित्यादौ धूमाधिकारणे वद्विमानेन्योन्या जावस्य
कालिकसंधेन वृत्तेरव्याप्त्यापत्तेः साध्यवत्ताग्रहविरोधितानियाकर्मसंबंधेन वृत्तित्व
स्यावरयंविवक्षणीयतया सत्ता जावान्॥ अतः जावादित्यादावव्याप्तेः॥ सत्ता जावाधिकरणे सा
ध्यवत्ताग्रहविरोधितानियामकसमवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेः न च सत्तावान् जातेरित्यादौ
स्वाधिकरणेत्यादिव्याप्तिज्ञानं करणसत्ता जावान् जात्या जावादित्यादौ तु साध्यवदन्योन्या
दिव्याप्तिज्ञानकरणमिति वाच्यं॥ तथापि संयोगसंबंधावच्छिन्नघटाभावसाध्ये विविषयित
याहेतौ घटलक्षणद्वयस्याप्यव्याप्तेः॥ तत्र विषयितया हेत्वधिकरणे ज्ञानिसाध्यवत्ताग्रह
विरोधितानियामकसंयोगेन तथा न तसंयोगेन घटाधिकरणे हेतुता वच्छेदकविषयितया

चवत्तेरप्रसिद्धः॥ नन्वतिरिक्तोभयाभावमानाभाव इत्यत आह॥ एकसत्त्वेपीति॥ इदमुपल
 सणं विनिष्ठाभावमाहयाव्याप्तिरित्यपि बोध्यम्॥ ननु वैशिष्टो व्यासज्यवत्तिथिमानैव वि
 न्नप्रतियोगिताकत्वेनभावविशेषणभाव्याप्तिरित्यत आह॥ गुणवानिति॥ अत्र हे
 तोरेकव्यक्तिनयासामानाधिकरणयोरेव व्याप्तिरित्युक्तावपिन निस्तार इति भावः॥ स
 तद्रूपवानेतत्तदसादित्यादौ लक्षणसत्त्वादसंनवासंनवादाह॥ अव्याप्तीति इति वाच्य
 मिति॥ गुणत्वस्य इत्यत्वसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वान्नव्याप्तिरि
 ति भावः॥ परंपरया स्वाश्रयसमवायेन॥ ता॥ तथा चोक्तं परंपरया पदवच्छेदकं तदन्यत्
 स्य जातित्वे सत्त्वान्नाव्याप्तिरिति भावः॥ द्वाधर्मावच्छिन्नाभावः उक्तं परंपरया रूपत्वव्याप्य
 जातित्वावच्छिन्नस्य समवायेन भावः॥ नास्तीत्यत्रापि पृथिव्यामित्यप्युच्यते॥ मत्तांतरमा
 ह॥ साध्यादीति॥ प्रादिना साधनपरिग्रहः॥ व्याप्तेर्नेदादिति व्याप्तिज्ञानस्य कारतानेदा
 दित्यर्थः पूर्वाकरीतानिर्वाहेतत्र साध्यतावच्छेदकतावच्छेदकधर्मिकप्रतियोगिता

वच्छेकतानवच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वं नोचितं कारणतावच्छेदकगोरवाह
 नच पूर्वोक्तिरितौ जातिमानित्येवानुमितिः॥ स्यान्ननु जातिमत्त्वानित्यां कारिकृतिवाच्यं
 पृथिवीत्वादिहेतुकजातिमानित्येवानुमितिकारो जातिमत्त्वानित्याकारस्तुतव्यक्तित्वहेतुक
 इत्येवमित्यपि वदन्ति॥ आसत्त्वरसः सूचितः॥ शुद्धसत्तासमानाधिकरणेति॥ नचविशिष्टनि
 रूपिताधिकरणतायाः॥ हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेकथं तेन संबंधेन सत्ताधिकरणं गुणः समवा
 यस्य तथा त्वेनु इत्येव साध्ये विशिष्टसत्तायाः व्यभिचारित्वात्॥ तत्राव्याप्यनिधानसंक्षयागत
 मिति वाच्यं॥ साध्याभाववद्वत्तावच्छेदकहेतुतावच्छेदकत्वस्यैव व्यभिचारपदार्थतया शुद्ध
 समवायसंबंधस्य हेतुतावच्छेदकसंबंधत्वेपि विशिष्टस्य त्वस्य हेतुत्वव्यभिचारित्वाभावात्
 नाव्याप्तिरिति॥ नच हेतुतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वविशिष्टसत्ताधिकरणत्वस्य गुणसत्त्वात्॥
 एवं विवक्षणेपि कथमव्याप्तिपरिहार इति वाच्यं॥ हेतुतावच्छेदकावच्छिन्ननिरूपिताधिकर
 णत्वस्य विवक्षितत्वात् विशिष्टसत्तात्वस्य गुणनिष्ठाधिकरणतानिरूपिताधेयतानवच्छेद

कतयातदवच्छिन्ननिरूपिताधिकरणत्वस्यगुणेऽभावादिति॥ तथैव॥ तदवस्थेवातमे
 ववृक्षइति॥ अधिकरणनेदेनात्तावनेदानन्युपगमादितिभावः॥ प्रतियोग्याधिकरणवृ
 त्तित्वंप्रतियोग्याधिकरणवृत्तित्वंनिन्नेत्वंविवक्षितत्वादिति॥ प्रतियोगिव्यधिकरणपदे
 नविवक्षितत्वादित्यर्थः॥ नन्वेवंहेतुसमानाधिकरणेत्यस्यवैयर्थ्यं॥ सत्तावान्॥ जातेरि
 त्यादौसत्ताद्यभावस्यनिरुक्तप्रतियोगिवैयधिकरणभावादव्याप्तिविरहादकृत्वाद्
 सत्त्वप्रतियोग्यनधिकरणेतिनिष्कर्षइति॥ प्रतियोगिव्यधिकरणहेतुसमानाधिकरण
 भावांतेनिष्कर्षइत्यर्थः॥ तथाचहेतुसामानाधिकरणत्वविशेषणवत्त्वादेतादृशप्रति
 योगिवैयधिकरणत्वान्नतद्वैयर्थ्यमितिभावः॥ सत्ताधिकरणत्वेपीति॥ तथाचविशि
 ष्टसत्ताभावोनप्रतियोगिव्यधिकरणः॥ अनावातरप्रतियोगितायाश्चानवच्छेदक
 मेवविशिष्टसत्तात्वमित्यन्तिव्याप्तिरितिभावः॥ नस्तन्निर्नातिव्याप्तिः॥ एवमप्येपि॥ ननु
 प्रतियोगिताकवच्छेदकसंबंधेनेवप्रतियोग्यनधिकरणत्वमुच्यतां॥ तावत्तापिज्ञानवाक

र्थाः प्रतियोगितायाश्चवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वंहेतुमतस्तादृशाः प्रतियोगिताया
 अनाश्रयत्वमित्यर्थः॥ विवक्षितत्वात्प्रतियोगिपदेनविवक्षितत्वात्॥ कपिसंयोगाभाववा
 नात्मत्वादित्यादौगुणसामान्याभावत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाएवयादृशप्रतियोगिता
 पदेनोपादानुशक्यतयातदनवच्छेदकत्वस्यकपिसंयोगाभावत्वेसत्त्वान्नाव्याप्तिरितिभा
 वः॥ अत्रचयद्वर्मविशिष्टानधिकरणत्वंहत्वधिकरणस्यतद्वर्मान्नसाध्यतावच्छेदकाव
 छिन्नसमानाधिकरणस्यलघोनिर्दृष्टस्यसंनवेपियथासन्निवेशेनवैयर्थ्यमितिबोध्यंसाध्य
 तावच्छेदकसंबंधेनप्रतियोग्यनधिकरणत्वविवक्षणेव्याप्तिंशंकते॥ नन्वाति॥ महाकालनेद
 विशिष्टघटाभावइति॥ अत्रावियविशेषणताकालिकविशेषणताघटितसामान्याधिकरणं
 संबंधेनमहाकालनेदविशिष्टस्यघटस्याभावइत्यर्थः॥ महाकालनेदाभावादितिअभावा
 यविशेषणतासंबंधेनमहाकालनेदाभावादित्यर्थः॥ सामान्याधिकरणघटकीकृतविशेष
 णविशेष्यसंबंधान्यायत्रविशेषणविशेष्योनयवत्वंतत्रैवविशिष्टाधिकरणत्वोपगमादिति

भावः॥ ननु महाकालमात्रवृत्तिविशेषणताविशेषणसाध्यतायां महाकालान्तवविशिष्ट
 घटाभावोपिनप्रतियोगिव्यधिकरणः तत्र तेन संबंधेन महाकालान्तवविशिष्टघटाधि-
 करणप्रसिद्धेरत आह वस्तुन इति॥ अत्र प्रतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यनधिकरणहेत्व
 धिकरणवृत्त्यभावीयसाध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकत्वघटितत्वं
 क्षणकरणेपिकालो घटवान्कालपरिमाणं तद्व्यादावव्याप्तिस्तदवस्थेवसाध्यतावच्छेद
 कसंबंधावच्छिन्नतादृशप्रतियोगितायाः प्रसिद्धेरतः प्रतियोगिताधर्मिको न याभावपर्यंत
 नुधावनंसमवायेन वद्भावप्रतियोगितायां वद्वित्वावच्छिन्नत्वसत्तासंयोगेन घटाभाव
 प्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदकसंयोगावच्छिन्नत्वस्य सत्तात्वं हि मानधूमादित्यादाव
 व्याप्तिवारणाय यसंबंधावच्छिन्नत्वयधर्मावच्छिन्नत्वयोर्निवेशः संयोगेन घटाभावप्रति
 योगितायां धूमत्वावच्छिन्नत्वघटितो न याभावसत्ता इति व्याप्तिवारणाय सामान्य इति॥
 ॥ प्रसिद्धमिति॥ तथाचाव्याप्तिरिति भावः यदि चेकंबुग्रीवादिमान्नास्तीत्यादेः कंबुग्री

सत्तादित्यादेवनतिव्युत्तिः प्रसंगादित्यत आह॥ इत्थंचेति॥ साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रति
 योग्यनधिकरणत्वविवक्षणेचेत्यर्थः॥ वद्विविरहसत्त्वेपीति॥ तथाच॥ प्रतियोगितावच्छेद
 कसमवायेन प्रतियोगिव्यधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वावच्छिन्नत्व
 स्याव्याप्तिः॥ साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नत्वेनाग्निमप्रतियोगिताविशेषणे तु संबंध
 द्वयप्रवेशेन गौरवमिति भावः॥ नस्ततिः॥ नाव्याप्तिः समवायेन वद्भावस्य साध्यतावच्छे
 दकसंयोगेन प्रतियोग्यनधिकरणहेत्वधिकरणवृत्तित्वाभावादिनिभावः॥ तस्मान्नामन्यस्य प्र
 तियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामान्यस्य॥ यत्किंचिदिति॥ यत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकं
 तदवच्छिन्नसामान्यस्यचेत्यर्थः॥ पूर्वक्षणवृत्तिर्विशिष्टेति॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य स्वस्य
 घटाभावादेर्याभावस्तदात्मकेत्यर्थः॥ घटाभावाद्यधिकरणे पूर्वक्षणवृत्तिविशिष्टघटाभावादे
 रभावस्योत्तरक्षणवच्छेदेन सत्तादिति भावः॥ नच पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेरभा
 वस्याभावस्य प्रतियोगी न घटाभावादेरिति वाच्यं॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्य घटाभावादेर्या

भावस्तदभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टघटाभावस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्ट
 घटाभावप्रतियोगिनस्तस्य पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टघटाभावप्रतियोगितत्वात् ॥ तथाचप्रतियोगिव्यधिकरण
 भावाप्रसीध्यासंनवद्वितीयावः ॥ घटाभावात्मकतयेति ॥ अत्रावसाध्यकसद्वेतुमात्रपरि
 ग्रहः ॥ स्वरूपसंबन्धइति ॥ अत्रावसाध्यविशेषणतयेत्यर्थः ॥ पूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टस्वभावे
 तिपूर्वक्षणवृत्तित्वविशिष्टयत्स्वं घटाभावादितदभावतात्मकेत्यर्थः ॥ प्राचांमतेऽव्यसंयो
 गसामान्याभावानंगाकारादाहकृपातिघटाभावाययत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकघटत्वा
 वच्छिन्नानधिकरणत्वस्य हेत्वधिकरणसंनवान्तप्रतियोगिव्यधिकरणभावाप्रसिद्धिनिबं
 धनाव्याप्तिः ॥ संनवतीतिभावः घटत्वहेतुकेयत्किंचित्प्रतियोगितावच्छेदकगुणसामान्याभा
 वत्वावच्छिन्नानधिकरणत्वहेत्वधिकरणघटादेर्नसंनवति ॥ उत्पत्तिकालेघटेगुणसामान्याभा
 वसत्वाद्दत्तप्राप्तत्वपर्यंतानुधावनं तत्ताथाविवक्षानुसारेणसामाधत्तेयादशेति ॥ यादृ

वादिमत्प्रतियोगिकाभावएवविषयोनुक्तुं बुद्ध्यावादिमत्वेतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्व
 मपिनिवृत्त्येतेतदायत्किंचिदघटवत्पिबुद्ध्यावादिमान्नास्तीतिवाक्यस्यप्रामाण्य
 पत्तिरितिद्विदिधायाह ॥ संक्षेपइति ॥ मूल्येपक्षतानिरूपणसंगतेरदर्शनात्प्रदर्शय
 ति ॥ पक्षवृत्तित्वमित्यत्रेति ॥ तथाचप्रकृतस्यपक्षमशस्यघटकतयापक्षधर्मत्वमपिप्रकृ
 तंतदपपादकत्वरूपोपादघातसंगत्यापक्षतानिरूपणव्याप्तिनिरूपणत्वेककार्यका
 रित्वमेवसंगतिरितिबोधंमूल्येपक्षणतालक्षणस्यस्यष्टार्थतयाऽनुक्तेःपक्षतालक्ष
 णंस्वातंत्र्येणदर्शयन्मूल्यार्थमाह ॥ सिषाधयिषाविरुद्धइति ॥ धनगजगतनमेधानुमितिस्थ
 लेव्याप्त्यापत्यासिषाधयिषामात्रस्यपक्षतात्वंनिषेधति ॥ सिषाधयिषामात्रंनेति ॥ मेधा
 नुमानात् ॥ मेधानुमितेः ॥ अतएववक्ष्यमाणदूषणादेवसिषाधयिषामात्रंनैविहरूपविशेष
 णप्रयोजनमाह ॥ सिद्धोसत्यामिति ॥ अतइति ॥ तत्रानुमितिनिर्वाहकपक्षतासंपत्त्यर्थ
 मित्यर्थः ॥ तत्रसिषाधयिषायांसत्यामसत्यामयीतिः सत्यांउच्यतेभावप्रयुक्तस्यासत्यांच

शेषात्रावमात्रप्रयुक्तस्योक्तविशिष्टाभावस्यसत्त्वादितिभावःसिद्धौसत्यामसत्यांचेति
 सत्यांविशेषणभावमात्रप्रयुक्तस्यासत्यांतुभावभावप्रयुक्तस्यविशिष्टाभावस्यसत्त्वादि
 तिभावःसिद्धेः॥**सत्त्वादिति**॥सिद्धेःसत्त्वेनतदेनावरूपपक्षमायाअत्रावादितिभावःसिद्धि
 धर्माविद्वद्वैशिष्ट्यंयसिद्धौएककार्यवच्छेदेनैकात्म्यवृत्तित्वेनसिद्धाध्यायिकाका
 नसिद्धेःकालिसंबंधेनसिद्धाध्यायिवाविरहविशिष्टत्वेपिनक्षतिःपरामर्शरूपकारणसत्त्वे
 सिद्धिरूपविरोधिसत्त्वेयद्यनुमितिसंस्यात्तदातस्यानुज्ञेजकत्वंवाच्यंनचैतसंभवती
 त्याशंकतेः॥**ननुयत्रेति**॥परामर्शानंतरंपरामर्शोत्तरद्वितीयसंज्ञे॥ततः॥सिद्धुत्पत्ति
 द्वितीयसंज्ञे॥**क्रमेण**॥अव्यवधानेन॥**एवमन्यत्रापि**तियत्रपरामर्शसिद्धाध्यायिसिद्ध
 यःक्रमेणएवंसिद्धिसिद्धाध्यायिपरामर्शःएवंसिद्धाध्यायिपरामर्शसिद्धयःतत्रेत्य
 र्थः॥**सिद्धिकालेपरामर्शकाले**चेतिसिद्धिपरामर्शोभयसंज्ञेइत्यर्थः॥**कथमिति**॥किम
 र्थमित्यर्थः॥**इतिप्रत्यक्षमिति**॥अनुमितिप्राधान्यताविषयकमितिशेषःप्रत्यक्षोक्त्यतः

पूर्वमनुमितिप्राधान्यताधीस्वीकारेइहासाधमग्राः**प्रतिबन्धो**प्रत्यक्षमेवतस्यादि
 तियादशेत्यादि॥यदानुमितिर्जायतामितीहासत्त्वेपर्वतोवद्विमानितिसिद्धसत्त्वेपर्वतो
 वद्विमानित्यनुमित्युत्पत्तेःपर्वतोवद्विमानितिसिद्धिसत्त्वेपितदिष्टावत्तादादृशानुमि
 त्यापत्तिरतउक्तंसिद्धिसत्त्वइति॥इदंचोत्रेजकत्वावच्छेदःपरिचायकरूपमुत्रेजकत्वंतुत
 तद्वक्तित्वेनैवेतिबोध्यतेनतदिष्टायात्रेजकत्वेनयत्किंचिदज्ञानमित्यस्यएतदुत्तर
 कालीनमित्यादि॥यत्किंचिदज्ञानस्यसर्वदासिद्धत्वेनतदुपेक्षेणविरहात्॥नानुमितिरिति
 नानुमित्यापत्तिरित्यर्थः॥तदिष्टायास्तत्रयत्किंचिदेनोत्रेजकत्वानस्युपगमादितिभावः॥**न
 चमत्किंचित्**॥ज्ञानंजायतामित्येतादशेष्टाकालेसिद्धिकालेप्यनुमितिर्नवत्येवेतिर्वा
 च्यम्॥अनुमितिसामग्रीसत्त्वेआत्मादिविषयकयत्किंचिन्मानसादिसासत्त्वानयमेनय
 त्किंचित्मानसाद्युत्पत्त्येवतादशेष्टाविषयसिद्धेस्तत्रानुमित्युत्पत्ताविष्टापत्यसंज्ञावात्
 नचनुमितित्वप्रकारकत्वात्वेनानुगतिरूपेणैवोत्रेजकत्वंवाच्यंतावत्तैवयत्किंचित्ज्ञा

नंजापलां इति छावार ए संभवत् ननु तत्र द्व्यक्तित्वेनोत्रेजकत्वं कल्याणैर वादित्य
 त्यत आह ॥ वद्वि व्याप्येति ॥ प्रत्यक्षातिरिक्तं ज्ञानं नित्यस्य शब्दसामग्र्यसत्त्वे इत्यादिः ॥
 शब्दसामग्री सत्त्वे शब्दो धनैवेष्टा विषये सिद्धि संभवत् नवत्येवानुमितिरित्यनेन सं
 बध्यते ॥ तथा चानुमित्यप्रकारकेष्टा त्वेनोत्रेजकत्वे तत्रानुमितिर्न स्यादिति भावः ॥
 तद्विग्नकत्वप्रवेशस्य फलमाह ॥ एवमित्यादिना ॥ नानुमितिरिति ॥ इच्छायास्तत्र द्व्यक्ति
 त्वेनात्रेजकतया तदिच्छारक्तेरनुत्रेजकत्वादिति भावः ॥ इदं तु बोध्यं ॥ पर्वते वद्वि अनुमिति
 जायतामित्याद्यनुगते ज्ञानां पर्वतत्वाच्छिन्नोद्देश्यकत्वप्रकारतानिरूपितवद्वि वि
 धेयकत्वप्रकारताशाल्यनुमितिगोचरेष्टा त्वेनानुगत रूपेणैवोत्रेजकत्वं ॥ प्रत्यक्षा
 तिरिक्तं ॥ ज्ञानं जायतामित्याद्यनुगते ज्ञानां तत्र द्व्यक्तित्वेन ननु सकले ज्ञानां तत्र
 द्व्यक्तित्वेन गौरवादिति सिद्धाधपिषाकाले पर्वतो वद्विमानिति सिद्धि सत्त्वे पर्वतो
 वद्विमानित्यनुमित्युत्पत्तौ तादृशसिद्धेर्न तादृशानुमिति प्रतिबंधकत्वे स्यादत उक्तं

॥ रामः ॥

१०

सिषाधपिषाविरहकाल इति ॥ विशिष्यवक्तव्य इति ॥ पर्वतो वद्विमानित्याद्यनुमितौ प
 र्वतत्वाद्यवच्छिन्नविशेषतनिरूपितवद्वित्वावच्छिन्नप्रकारताशाल्यनिश्चयत्वेन प्रति
 बंधिकावक्तव्योत्यर्थः ॥ तत्प्रयोजनमानमाह तेनेति ॥ सिद्धिरेवेत्येवकारेण सामाना
 ध्यकरणेन सिद्धिव्यवच्छेदः ॥ सामानाधिकरण्येनानुमितिप्राप्तितीति ॥ सामानाधिकरण्य
 मन्त्रिणानुमिति प्रति इत्यर्थः ॥ अन्यथा अवच्छेदकावच्छेदेनानुमिते रपि सामानाधिरण्या
 वेगाहितया तद्व्यवच्छेदाप्रतीतेः ॥ सिद्धिमात्रमिति ॥ पक्षविशेषकसाध्यप्रकारनि
 श्चयत्वेन विरोधितमित्यर्थः ॥ उपाध्यायस्तु ॥ सिषाधपिषाविरहविशिष्टस्य सिद्धिप्रत्य
 क्षसामग्रीकालेपि च नानुमित्यापत्तिरित्याहुः तदुपयितुं प्रत्यक्षसामग्र्यभावस्य पक्षता
 कुक्ष्यप्रवेशे प्रत्यक्षसामग्रीकाले कथं नानुमितिरित्युक्तं ॥ तद्विशिष्यजिज्ञासानुत्पादार्थं प्र
 थमतः स्वसिद्धांतमाह ॥ इदं बोध्यमित्यादिना ॥ संशयोत्तरप्रत्यक्षप्रतिहेतुतत्त्वविशे
 षदर्शनस्य सत्त्वादिति भावः ॥ एतादृशप्रत्यक्षसामग्रीकालेपर्यंतानुपावनंतद्विषयेऽ

अनुमितिसामग्री संपत्तिप्रदर्शनार्थं स्वतंत्रेण अनुमितिसामग्री प्रदर्शनेन प्रयासाप-
 त्तिः स्वातंत्र्येणेति ननु पक्षताकुक्षिप्रविष्टत्वेन त्वर्थः शब्दसिद्धौ सत्यासंशब्द-
 जाते जायतामिति अयामनुमितिरुत्पादात्मिका अनुमितिगोचरे शास्त्रेन तादृशं
 छ-ले प्रत्यक्षे सामग्रीकालेऽनुमित्यनुत्पादेन सामग्रीमनुमितित्वप्रकार-
 के शास्त्रेनोक्तकत्वस्यावश्यकतया एकस्यैव रूपेण तेन कृत्वा संभवति एवमुक्तयत्र सि-
 षाधयिषानिरास्य नेकसंबंधनविशेषणत्वसिद्धौ समवायघटितसामानाधि-
 रण्येन चक्षुः संयोगादिरूपसामग्री तु स्वाश्रयचक्षुः संयुक्तमनः प्रतियोगितवि-
 ज्ञातियसंयोगीयघटितसामानाधिकरण्येनेत्येकरूपेण तयोः प्रतिबंधकत्वासं-
 भवादित्याशय इति दिक् ननु अनुमितिप्रतिप्रत्यक्षसामग्रीः स्वातंत्र्येण प्राप्तवं-
 धकत्वेति निम्ने विषये प्रत्यक्षसामग्रीकालेऽनुमित्यनुपपत्तिः मन्मते त्वनु-
 मानातिरिक्तप्रवृत्तसाध्यसाधनत्वेन पक्षताकुक्षौ तस्याः प्रवेशोक्तोक्तपक्ष-

भवकांशदत्तप्रादुर्भावमिति अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिकेति तथाच मिन्नवि-
 षयकानुमितिसामग्रीभावघटितप्रत्यक्षसामग्रीस्तत्राभावान्नापूर्वोक्तस्थले-
 अनुमितित्वनुपपत्तिरिति नावः यद्वा अनुमितिसामग्रीप्रतिबंधिकेति अनुमितिसा-
 मग्रीमेव प्रतिबंधिका ननु मिन्नविषयकप्रत्यक्षसामग्रीनुमितौ प्रतिबंध-
 धिकेत्यर्थः तथाच प्रत्यक्षसामग्रीः समानविषयकानुमितिप्रत्येव प्रतिबंध-
 कत्वान्न पूर्वोक्तानुमित्यनुपपत्तिरिति नावः हेत्वाजासानिति विज्ञयलक्षण-
 ककारित्वमत्र संगतिर्बोद्धव्या ननु लक्षणमत्र साधारणधर्मज्ञानं विना विशिष्टो-
 सानुदयादिभोगो निश्चयो जकेन इत्यत आह तद्वत्क्षणविति हेत्वाजासल-
 क्षणत्वित्यर्थः लक्ष्येतलक्षणं ग्राहयति तथाहति ते व्यतीरकारादयः ननु यदिप-
 थकत्वेन तत्र तलीयाया व्यतिरेकत्वतया च बहिर्मानधूनादित्यत्र वादो ना-
 वेति यातिः पर्वतविशेषकवद्वत्तावत्प्रकारकनिर्णयत्वेन वद्वदनुमितिप्रति-

प्रतिबंधकत्वेन वदन् भावविषयकत्वस्य प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिनिविष्टत्वात् न वत्स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणत्वनातिरिक्तवन्नित्वं वा वच्छेदकत्वं तत्तीयार्थः वदन् भावविषयकत्वस्यावच्छेदकोटिप्रविष्टत्वेऽप्यवच्छेदकतापर्यस्य अधिकरणत्वादतिरिक्तवन्नित्वं च नातिव्याप्तिरिति व्योपार्यामिनिवेशोऽसंभवापत्तेः ॥ प्रप्राप्त्यज्ञानानास्कंदितत्वस्याधिकस्य प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात् ॥ अनतिरिक्तवन्नित्वरूपावच्छेदकत्वनिवेशोऽनुदेवादिमानधूमादित्यादौ वदन् सरेव जावविशिष्टद्रुदादावव्याप्त्यपत्तेः प्रतिबंधकत्वाभाववेति द्रुदद्रुत्येताशज्ञानिवदन् जावविशिष्टद्रुदविषयकत्वस्य मत्वात् ॥ विशिष्टद्रुदस्य द्रुगनतिरिक्तत्वादित्यत आह ॥ यद्विषयकत्वं चेति ॥ एतद्विवक्षणप्रयोजनमाह ॥ तेनेति ॥ बाधजन्यस्य बाधजन्यसाधारणस्य पर्वतविशेषकवद्वं जावप्रकारत्वादेरित्यर्थः ॥ अनुमिति विरोधित्वेऽपि ॥ अनुमिति विरोधितावच्छेदकत्वे

पि न क्षतिः न वदन् जावार्दवति ॥ न्यासिः ॥ इतरथा तु वदन् भावविषयकत्वस्य पर्वतविशेषवद्वं जावप्रकारकत्वरूपानुमिती प्रतिबंधकतावच्छेदककोटिप्रविष्टत्वात् तत्रातिव्याप्तिः ॥ स्यादिति भावः ॥ यादृशविशिष्टेति विवक्षितेति तत्रेनातिव्याप्तिरित्याह ॥ तत्रेत्यादिना ॥ न च वदन् भावविशिष्टपर्वतस्याप्रसिद्धत्वेऽपि यादृशविशिष्टपदेन वदन् भावत्वविशिष्टवद्वं जावमुपादाय तत्रातिव्याप्तिरिति वाच्यं यादृशविशिष्टेति विवक्षणे नरिक्तवन्नित्वस्यैवावच्छेदकत्वस्य लक्षणो निवेशनीयतया वदन् भावविषयकत्वस्य प्रतिबंधकत्वाभाववित्तिवद्वं जाव इति ज्ञाने च तेस्तत्रेति व्याप्तेरभावात् ॥ न चैव पूर्वकृतिरित्यावद्वं जावत्वविशिष्टद्रुदादावव्याप्तिरिति वाच्यं ॥ यादृशविषयकत्वेनेत्यस्य पदपावच्छिन्नविषयकत्वेनेत्यर्थकत्वात् न वमित्यस्य च तद्वत्त्वमित्यर्थकत्वात् ॥ द्रुद इति ज्ञाने वद्वं जाववच्छिन्नविषयकत्वाभावात् ॥ प्रप्राप्त्यज्ञानानतिरिक्तवन्नित्वरूपस्यावच्छेदकत्वस्य विवक्षणोऽनु

मिति प्रतिबंधकत्वाभाववति क्रोदो वक्रिमात्रवेति संशये क्रोदो वक्रिमात्रवानित्याहार्य
निश्चयेः प्रामाण्यज्ञानास्कंदितत्वाद शनिश्चये च वक्रिमात्रविषयकत्वस्य सत्त्वाद्
संभवइति चेन्न ॥ ज्ञानस्येत्यत्र ज्ञानपदस्यानाहारा प्रामाण्यज्ञानास्कंदितनिश्चय
परतया तादृशनिश्चयनिष्ठं यादृशविशिष्टविषयकत्वसमनुमितिप्रतिबंधकतानति
रिक्तवृत्तितत्त्वमित्यर्थत्वात् इति दिक् सत्प्रतिपक्षस्यानित्यो दोषत्ववादी शंकते न च
यत्रेति विशिष्टस्याप्रसिद्धत्वादिति पाषाणमयत्वे वक्रिमात्रव्याप्यत्वाभावादिभावः ॥ इ
ष्टापत्रैरिति ॥ तथा च सङ्केतुत्वात् नो प्रतिपरामर्शेऽपि निदुष्टत्वमिति भावः ॥ अन्यथा ॥
प्रतिबंधकी भूतज्ञमविषयस्यापि दोषत्वे ॥ अनित्यदोषत्वापत्तेरिति ॥ पक्षे साध्याभा
वज्ञमदशायां सङ्केतावपि दोषत्वापत्तेरित्यर्थः ॥ इत्यंच ॥ यादृशविशिष्टविषयक
त्वेन ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वं तादृशविशिष्टस्य दोषत्वे च ॥ हेत्वादिकमित्यादिना साध्या
भावविशिष्टपक्षपरिग्रहः यादृशविशिष्टपदेन व्यभिचारत्वादिविशिष्टव्यभिचा

रादिकमादाय लक्षणं न संभवति व्यभिचारविषयकत्वस्य प्रतिबंधकताश्चो व्यभिचा
रइति नेवतित्वेनातिरिक्तवृत्तित्वात् किंतु व्यभिचारादिविशिष्टहेत्वादिकमादायेवेति व्य
भिचारादिविशिष्टहेत्वादिकमेव दोषइति भावः ॥ ननु व्यभिचारादिविशिष्टस्य हेतोर्दोषत्वे तद
स्य हेतावभावादेतो दुष्टत्वव्यवहारो न स्यात् न च तदा त्मेन तद्वत्त्वं विवक्षणीयमिति वाच्यं ॥
तथा सति वक्रिभावविशिष्टक्रोदादेस्तादात्मेन धर्मेऽभावो न दूदपक्षे के धर्मस्य दुष्टत्वं
न स्यादित्यत आह ॥ तद्वत्त्वं चेति ॥ न च वक्रिव्यभिचारविशिष्ट इवत्वादेर्धर्मपिस
त्वादतिव्याप्तिरिति वाच्यं ॥ यादृशविशिष्टविषयकज्ञानत्वेन यदेतु कानुमितिप्रति
बंधकत्वं तादृशविशिष्टाश्रयतदेतु तस्यैव दुष्टत्वात् इति ॥ सत्प्रतिपक्षादेरनि
त्यदोषत्ववादिनां मतमाह ॥ परेत्वेति ॥ ननु वक्रिभावादिव्याप्तेर्यत्तदेनोपादातुं श
क्यत्वेऽपीतस्याः धर्मावृत्तितया न धर्मस्य दुष्टत्वं स्यादत आह ॥ तद्वत्त्वं चेति ॥ ज्ञानेति
एकज्ञानविषयत्वेन तद्वत्त्वमित्यर्थः ॥ अत्र ॥ प्रतिपरामर्शकालीने धर्मादिसङ्केतो तत्

ल्यनात्। ज्ञानस्य संबधत्वकल्यनात्। ननु सचेतावपि बाधित इति व्यवहारेण संबधत्व
 कल्यनं ज्ञानस्य न विष्यति तत आह। तत्रेति॥ बाधश्च मकार्त्ताने सचेतावित्यर्थः। प्रत्यु
 त्तायं न बाधितः। पुरुषस्तु ज्ञात इत्येव व्यवहारादिति ज्ञाव॥ तादृश व्यवहाराव्य
 वहारयोः। स्वानुभवमात्र साक्षिकत्वमाहुरित्य॥ स्वरसंबोजं॥ यथाश्रुतिविरोधित्व
 त्यागे बीजमाह॥ तेनेत्यादिना॥ ननु तदेतु कतत्साध्यकानुमितिं प्रतिषेधे तौ तसाध्यव्य
 त्तिचारग्रहाणावो हेतुवार्थस्तथाह॥ तदज्ञावेति न क्षतिः नाव्याप्तिः॥ ननु अत्र लक्षणे
 अवच्छेदकत्वं न स्व रूपसंबधविशेषः पूर्वोक्तदोषादि त्पनतिरिक्तवैतित्वमेव निवे
 शनीयं। तथाच धूमवान्वक्त्रैरित्यादौ प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारेऽतिव्याप्तिस्तद्विष
 यकत्वस्य प्रतिबंधकतानतिरिक्तवैतित्वादत आह॥ संक्षेप इति॥ प्रकृतानुमितिप्रति
 बंधकतावच्छेदकेतराद्यदितत्वेनानुमि विरोधितावच्छेदकं विवक्षणीयं प्रमेयत्व
 विशिष्टव्यभिचारश्च प्रकृतानुमितिप्रतिबंधकतावच्छेदकं। नतो यो व्यभिचारस्तदि

१४

तरतु प्रमेयत्वं तदुद्यत एवेति न तत्रातिप्रसंग इति दिक्॥ नन्वत्रानुमिति तत्कर
 णज्ञानान्यपरं प्रतिबंधकत्वमन्यकैतरनिष्टप्रतिबंधतानिरूपितत्वयदितं यदित
 दापर्वतो वद्विमान्नितिसमूहात्वं बनावत्प्रकृतानुमितिनिष्टप्रतिबंधतानिरूपित
 प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात्॥ यदि च तादृशान्यतरत्वावच्छिन्नप्रतिबंधतानिरूपि
 तत्वयदितं तदा तादृशान्यतरत्वस्य कस्यचित्प्रतिबंधतानिवच्छेदकतयाऽसंभवः
 तादृशान्यतरत्वव्यापकप्रतिबंधतानिवेशोच्यव्यभिचारादौ चाव्याप्तिः॥ व्यभिचारादेर
 नुमित्यविरोधितया बाधादेश्च व्याप्तिः॥ ज्ञानाविरोधितया तत्प्रतिबंधतायास्तथावि
 धन्यतरत्वा व्यापकत्वात्॥ किंच तद्वर्मावच्छिन्नपक्षकतद्वर्मावच्छिन्नसाध्यकतद्वर्मा
 वच्छिन्नहेतुकानुमितितत्कारणज्ञानान्यतरविरोधित्वं लक्षणे निवेशनीयमन्य
 थापर्वतो वद्विमान्धमात्॥ इत्यादौ पर्वतादौ कांचने मयत्वाभासः स्यात्। एवं हि
 निर्वर्द्धिः पर्वतो वद्विमान्निर्वर्द्धिः वद्विमानित्यादौ न कोपि हेत्वाभासः स्यात्तादृशानु

मितेरप्रसिद्धरतः प्रादुर्भावाद्वा दशसाध्येति संभवति । कायुर्गंधर्वानां स्नेहादित्यासीं हो
 सवहेत्वा नासाः संभवतीति ज्ञातव्यं । हत्वा नासं लक्षणे मुक्तमूलवसमागेषु अने
 कांतिकादिलक्षणे च द्विद्विधेऽपि निधाय स्वयमनेकांतिकादिनां लक्षणेन न्याह
 एवमिति । साधारणदित्यादिनाः साधारणानुपसंहारिणोः परिग्रहः तन्वेतस्यानु
 मितितत्करणज्ञानान्यतरविरोधिज्ञानविषयत्वात्तावात्कं च हेत्वा नासत्वमित्य
 तोदूषकता बीजमाह । तेन चेति । एवमत्रेपि क्रियते इति । व्याप्तिघटकव्यभिचारं
 शो व्यभिचाज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वादिति ज्ञातव्यं । प्रतिबंधत इति । व्याप्तिघटकीभूत
 सामानाधिकरणग्रहः प्रतिबंधत इत्यर्थः । एवं च साधारणसाधारणानुपसंहारि
 णां व्याप्तिज्ञानप्रतिबंधकरूपदूषकता बीजैकोनैकहेत्वा नासत्वमुपपद्यते साधा
 रणेनाव्यभिचारग्रहस्यासाधारणेन समानाधिकरणग्रहस्यानुपसंहारिणच व्यति
 रेकव्याप्तिग्रहस्य प्रतिबंधादिति ज्ञातव्यं । प्राचीनमतमाह । अन्येत्विति । पक्षे साध्यसंदे

दशयामेवासाधारणस्य हेत्वा नासताननु निश्चयदशायां तदापक्षस्येवपक्षत्वेन नि
 श्चितसाध्यवद्वाच्यत्वात्तावादित्यनित्यदोषत्वं तस्येत्याह । इत्येवेति । असाधारण
 घटकसपक्षत्वस्य निश्चयत्वघटितत्वचेत्यर्थः । तत्र निश्चितसाध्यवतिपक्षे । साधारणदि
 त्रयाणां मेकहेत्वा नासत्वानुपपत्तिवदंतीत्यनेनास्वरसः सूचितः व्यतिरेकव्याप्तिग्र
 हप्रतिबंध इति । केवलान्वपिसाध्यके चान्वयव्याप्तिज्ञानादेवानुमितिरिति ज्ञातव्यं । तन्वे
 वसाध्यतावसाधकत्वात्प्रतिपक्षादिरुद्धस्य नेदोनस्यादतः प्राह । सत्प्रतिपक्षेत्विति
 प्रतिहेतुः । प्रतिकूलोद्वितीयो हेतुः । इति विशेषः । इत्यनयोर्नेदः । ननु दूषकता बीजैको
 पि हेतुर्नेदात्प्रतिपक्षः । हेतौ कोविषरुद्धरूपहेत्वा नासांतरमित्युच्यते तदा
 यत्रान्वपिना हेतुंतरेण प्रतिरोधस्तत्र सत्प्रतिपक्षो यत्र तु व्यतिरेकिणस्तत्र हेत्वा
 नासांतरं स्यादतो नेदोः कांतरमप्याह साध्यात्तावेति । वस्तुगत्वासाध्यात्तावसाधक

हेतावेवसाध्यसाधकत्वजनमइतिस्थापनावदिनंप्रतिज्जमरूपाशक्तिसूचकत्वंविरु
द्धस्य॥नत्वेवंसत्प्रतिपक्षस्येतिभावः॥साध्याभावव्याप्येति॥एवसाध्यवदनमीत्वव्या
प्यन्यसः॥पक्षनिष्ठोसाध्याभावसाध्यवदन्यत्वव्याप्यावपिबोध्यैः॥अन्यमत्वादिनात्र
नुगमानुविजागव्याघातः॥सत्प्रतिपक्षव्यवहारोपपिकमन्येषांसत्प्रतिपक्षशून्य
णमाह॥अगृहीतेति॥नित्यत्वव्याप्यशब्दत्ववत्ताज्ञानभूतकालीनानित्यत्वव्याप्य
कृतकत्वपरामर्शसत्वेपिसात्प्रतिपक्षव्यवहारान्नावात्कालीनांतमुपस्थितिविशेषणं
गृहीताप्रामाण्यकनित्यत्वव्याप्यवत्ता॥ज्ञानकालीनानित्यत्वव्याप्यकृतकत्वपरामर्शस
त्वेपितद्व्यवहारान्नावादगृहीताप्रामाण्यकैतिप्रथमोपस्थितिविशेषणं॥तादृश
कालिनानित्यत्वव्याप्यवत्तापरामर्शसत्वेपितत्राप्रामाण्यग्रहकालेतथाव्यवहार
भावादगृहीताप्रामाण्यकत्वंद्वितीयोपस्थितिविशेषणं॥व्यवहारमात्रोपयोगिनोनि
रुक्तेरूपस्यप्रकृतास्वरसंस्त्वयति॥अन्यइति॥सत्प्रतिपक्षस्यदूषकताबीजंप्रद

१६

शयति॥अत्रेत्यादिना॥सत्प्रतिपक्षस्यसंशयजनकत्वंदूषकताबीजं॥नत्वनुमिति
प्रतिबंधकत्वं॥तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वेनानाभावादिति
॥रत्नकोशकारमतंदूषयितुमुपन्यस्यति॥अत्रकेचिदित्यादिना॥अनुमितिर्न
वत्त्वेवेति॥अनुमितिप्रतिपक्षदभावव्याप्यवत्ताज्ञानप्रतिबंधकत्वेमानाभावात्॥कृ
ततत्तदभावानुमिति सामग्रीनोमेवतत्तदभावकोटिकसंशयानुमित्युत्पत्तौबाध
काभावात्संशयानुमितिप्रत्युन्नयव्याप्यवत्तानिश्चयत्वेनातिरिक्तहेतुताकल्पनाप्र
गौरवाभावाच्चैतिभावः॥ननुपद्युन्नयनासकत्वेसंशयनानंतदापिवादिपक्षे
त्वेपितत्वमुक्तेः॥नयस्मृतावुन्नयोर्मानापत्तिरित्यत आह फलबलेनचेति॥तथाचत
त्रापीतत्वसाक्षात्कारस्यैवानुन्नयविकृतयाशुक्लत्वग्रहेपितरूपदोषस्यप्रतिबंधक
त्वंकल्पयित्वापि तसाक्षात्कारसामग्रीः अधिकबलत्वमेवदूरत्वदोषे सप्तमिस्था
णुत्वपुरुषत्वयोः समता संशयस्यैवोदयात्र सामग्रीः समबलत्वमेवकल्प्यतइतिभा

वः॥ ज्ञानमात्रे॥ तादृश ज्ञानत्वावच्छिन्नं॥ विशेषेदोषविशेषाजन्यं॥ गौरवारिति॥ कार्य
 कारणभाववक्ष्यकल्पने गौरवादिति भावः॥ कथमनुमितिरिति॥ अनुमितिरपि तत्पति
 बध्यतावच्छेदकांक्रांतत्वादिति भावः॥ कथं तर्ह्यनयव्याप्यवृत्तानि श्रवयात्प्रातिपक्षिकः
 संशय इत्याशंक्य न च त्वेव तावद्भावता॥ निश्चये प्रामाण्यं न गृह्यत इत्याह॥ यत्र चे
 ति॥ आश्रयासिद्धादीत्यादिना स्वरूपासिद्धिव्याप्यत्वासिद्धोः परिग्रहः केषांचिन्मतमा
 ह॥ एववद्विमानित्यादिना॥ वदंतित्यनेनास्वरसंबीजंतुनीलधूमत्वस्यासिद्धत्वात्कथं व्या
 प्यत्वासिद्धाः॥ न च तत्र व्याप्तिस्तत्वेपि नीलधूमत्वस्यानवच्छेदकत्वात्तदवच्छेदेन व्या
 प्यत्वासिद्धिरेवेति वाच्यं॥ अनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्वस्य नीलधूमत्वस्येपि सत्त्वा
 त्॥ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावाद्वाप्यत्वासिद्धिरित्यचिन्ता॥ तथा सति पशुमा
 न॥ सास्तादिमत इत्यादावपि व्याप्यत्वासिद्धापत्तेः सास्ताद्यपेक्षया गोत्वापत्तेर्लघुत्वे
 न सास्तादेः॥ स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावात्॥ अस्तु वानीलधूमत्वादेः स्वरूपसं

बंधरूपवच्छेदकत्वाभावात्तदवच्छेदेन व्याप्यभावरूपा व्याप्यत्वासिद्धिर्न तु तस्या
 हेत्वाभासत्वं॥ अनुमितिकारणं नूतनव्याप्तिज्ञानाविरोधित्वान्न च वद्विमदव्यावृ
 त्तिप्रमेयवानिति प्रमेयत्वसामानाधिकरण्येन व्याप्त्यवगाहिज्ञानादनिमित्त्यापत्ति
 कारणपहेतुतावच्छेदकावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानस्यैव कारणतया तद्विरोधितयानिरु
 कव्याप्यत्वासिद्धिर्हेत्वाभासत इति वाच्यं॥ तावताप्यनतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेदकत्व
 ज्ञानकस्य कारणत्वेपि तत्र स्वरूपसंबंधरूपावच्छेदकत्वाभावात्तदवच्छेदस्य ग्राह्याभावात्
 वगाहितया विरोधित्वात्॥ तस्माद्वर्धविशेषणस्थलेन व्याप्यत्वासिद्धिर्हेत्वाभा
 स॥ पुरुषस्त्वधिकेन निग्रह्यते इति॥ साध्याभावादिरीत्यादिना साध्यवदन्यत्वस्य पक्षा
 दृत्ति साध्यादेश्वपरिग्रहः॥ तद्वर्धकतदभावनिश्चयः॥ अनाहार्याप्रमाणज्ञानाना
 स्कंदिततद्वर्धकतदभावनिश्चयः॥ बाधबुद्ध्युत्तरक्षणे॥ लौकिकसंनिवर्धजन्यवि
 शिष्टबुद्धेरानुभाविकत्वादाह॥ लौकिकसंनिवर्धजन्येति॥ मन्वेवं तदिदं ज्ञानं

किकवाधनिश्चयोत्तरं तदिंद्रियजन्यलौकिकविशिष्टप्रतीतिरिति चेन्नः अलौकि-
 कत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदककोटावनिवेश्यतदिंद्रियजन्यतद्विशिष्टबुद्धौ तदिंद्रियज-
 न्यलौकिकतदभावनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वोपगमात् । तदिंद्रियजन्योपनीतजा-
 नात्मकवाधनिश्चयोत्तरं तदिंद्रियजन्यलौकिकतद्विशिष्टबुद्ध्या तत्प्रतिबंधक-
 तवच्छेदककौटौलौकिकत्वस्य निवेशः । नचलौकिकतदिंद्रियजन्याभावप्रमास्यत्वे-
 तदधिकरणे प्रतियोगिनो सत्त्वादेवन तद्विशिष्टलौकिकप्रत्यक्षापत्तिरित्यलं तथा वि-
 धप्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वावेनेति वाच्यं यत्र प्रयोग्यधिकरण एव सन्निकृष्टाधिकरणं
 तद्वत्तेरभावस्य प्रत्यक्षात्मकारो यो दोषेण जनितस्तदुत्तरं तदधिकरणे प्रतियोगि-
 नोलौकिकप्रत्यक्षापादनात् यत्राभावलौकिकप्रत्यक्षजनकदोषस्य प्रतिबंधक-
 त्वादेव नेयमापत्तिरन्यथाऽभावरोपोपत्तिरूपेण प्रतियोगिप्रत्यक्षापत्तिरिति तु न
 विना स्थस्यदवस्थदोषेण भावलौकिकप्रत्यक्षात्मकारोपस्तदुत्तरं प्रतियोगिप्रत्य-

क्षापादनात् तत्राभावलौकिकप्रमासकालं तद्विती यक्षणे वा तदधिकरणे प्रतियोगि-
 प्रकारकानुभूयमाना रोपजनकदोषसमवधानं तत्राभावप्रमोत्तरं प्रतियोगिनोलौ-
 किकप्रत्यक्षात्मकारोपोपादानवारणाय इंद्रियनेदेन तथविधप्रतिबध्यप्रतिबंधकत्वा-
 वोयगमात् । शंखो न पीतः वंशो नोरग इति निश्चयेऽपि पित्तमंडकवसां जनादिदोषवशात्
 शंखः पीतः । अपमुरग इत्यारोपो दयात्तत्रैव निवारवारणाय हे दोषविशेषेति । दोषसामा-
 न्याजन्यत्वनिवेशे न्नममात्रस्यैव बाधाप्रतिबध्यतापत्तिरतो विशेषेति । तथा सति पित्त-
 मंडकवसां । जनादिदोषान् विशिष्योपादाय तदजन्यत्वं प्रतिबध्यतावच्छेदककोटौ
 निवेशनीयमिति नावः । नचपित्तद्रव्यात्मकदोषाजन्यत्वनिवेशो व्यर्थः । शंखः पीत-
 इति न्नमेशंखांशेऽनुभूयमानस्यैव पित्तद्रव्यस्य पित्तमः । आरोपोपगमेन तदंशे लौ-
 किकत्वस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकनिवेशः । नचतत्रैव निवारवारणाय इति वाच्यं । पित्त-
 द्रव्यस्यां तरानवस्थानदशायां न पीतपीति रम्भः शंखादौ प्रत्यक्षोदयेन स्मर्यछेमा

एणरोपस्यैव तत्र नवीनैः स्वाकारस्तदंशे तस्य लौकिकत्वात् तथा सति शंखः पी
 त इति प्रत्यक्षोत्तरं पीतं साक्षात्करोमि न साक्षात्कारित्वग्रहानुपपत्तिस्तदंशे लौकिक
 विषयतायास्तत्राभावादिति तु नः ॥ लौकिकविषयताया इव दोषविशेषजन्य
 त्वस्यापि साक्षात्कारित्वव्यंजकत्वादप्यथाऽपमुरग इति स्मर्यमाणोपेसाक्षात्का
 रित्वग्रहानुपपत्तेः शंखो न पीत इत्यादितदिन्द्रियजन्यबाधाबुद्ध्युत्तरं पित्रादिदोष
 वपाशात् तदिन्द्रियजन्यसंखपीत इत्यारोपो यद्यनुभवसिते दृष्टदापूर्वोक्तं द्रिय
 नेदं त्रिन्नप्रतिबंधप्रतिबंधकानावेविदोषाजन्यत्वप्रतिबंधतावच्छेदके निवे
 शनीयमिति ध्येयम् ॥ ननु बाधप्रतिबंधतावच्छेदककोटौ लौकिकजन्यत्वस्य नि
 वेशे बाधनिश्चयोत्तरं लौकिकसंनिर्घर्षजन्यसंशयापत्तिरिति चेन्न ॥ न तलं यद
 वदित्याकारकलौकिकप्रत्ययोत्पत्तिकाले स्वातंत्र्येण कथंचिदुपस्थितस्य घटाभा
 वादे न तत्प्रकारतया ज्ञानवारणाय समानधर्मितावच्छेदकवृत्तकोटि लौकिक

प्रत्यक्षसामग्र्याः विपरितकोटिज्ञानप्रतिबंधकत्वमवश्यमंगीकरणीयं ॥ तथा च बाध
 निश्चयोत्तरमपि नापत्तिः ॥ लौकिकसंनिर्घर्षजन्यसंशयस्य तत्कोटि लौकिकप्रत्य
 क्षसामग्र्याः प्रतिबंधिकायाः सत्त्वेन विपरितकोटिज्ञानासंनवात्तर्हि लौकिकसंनिर्घ
 र्षजन्यसंशयो न स्यादिति ॥ ज्ञानप्रत्यासत्तये व पूर्वोपस्थितकोटयोर्ज्ञानसंनवादिति
 यत्संशयात् पूर्वतत्कोट्यंशे लौकिकसंनिर्घर्षसत्त्वे कथं संशयस्य न लौकिकत्वं क
 थं वा तत्र संशये विपरितकोटिज्ञानं ॥ तत्कोटि लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याः प्रतिबंधि
 कायास्तत्रत्वादिति तन्न ॥ तत्र लौकिकसंनिर्घर्षसत्त्वेपि संशयजनकदूरत्वादोषस्य
 लौकिकप्रत्यक्षप्रतिबंधकस्यासत्त्वेन लौकिकप्रत्यक्षसामग्र्याभावादुपपत्तेरित्य
 न्नत्र विस्तरः ॥ कस्य चिन्मत्तदुपयत् ॥ नत्विति ॥ इति युक्तमित्यनेनान्वयः ॥ नन्वेवं बा
 धनिश्चयकात्यासंस्पृष्टत्वे ज्ञानाभावे देवानुमित्यभावापत्तो बाधनीश्च यस्याना
 नुमिति विरोधित्वमिति हेतुना सत्त्वं न स्यादत आह तद्विरोधितयेति ॥ अनुमिति

करणि नूतसाध्यसंस्पृष्टज्ञानविरोधितयेत्यर्थः॥ नन्वप्रसिद्धसाध्यकानुमिति
 कुत्रापि नवत्येवेत्यत आह॥ साध्यसंशयेति ननु संशयश्च न्यक्कालेपिसिषाधपि
 षाका॥ लीनसाध्यनिश्चयात्मकसाध्यसंस्पृष्टज्ञानमेवेत्यत आह॥ प्रादिति॥ प्रा
 दिनासिषाधयिषाकालीनसिद्धिपरिग्रहः नचसंशयांतरोत्यस्यैवानुमितिरिति वा
 च्यं॥ सति विशेषदर्शने संशयायोगात् पक्षविशेषकसाध्याभावज्ञानप्रमत्तनिश्च
 योऽनुमितिप्रतिबंधकस्तदभावः कारणमतस्तादृशप्रमात्वमेव बाध इति॥ प्राचीन
 मतंदूषयति॥ एवमिति॥ प्रमात्वज्ञानमपि॥ प्रमात्वनिश्चयोपि॥ मानाभावादिति॥ ग्राह्या
 भावानवगाहेनस्तादृशज्ञानस्य विरोधित्वेमानाभावादित्यर्थः॥ ननु पक्षे साध्या
 भावज्ञानेपि तत्राप्रामाण्यज्ञानकालेऽनुमितेरुदयान्न साध्याभावज्ञानप्रतिबंध
 कं॥ अस्मन्मते तु तदा साध्याभावज्ञानप्रमात्वनिश्चयाभावदेवानुमित्युत्पत्तिरत आ
 ह॥ गौरवादिति॥ तथाच तत्रानुमितिनिर्वाहयसंशयनिश्चयसाधारणप्रामाण्यज्ञा

नाज्ञासत्त्वायोगादिति॥ ननु अग्राह्यताप्रामाण्यकसाध्याभावनिश्चयस्य प्रतिबंधकत्वे॥ अर्हं॥
 नाभावएव प्रतिबंधकतावच्छेदककोटौ निवेश्यते॥ ननु पक्षविशेषकसाध्याभावज्ञा
 नप्रमात्वनिश्चयत्वेन प्रतिबंधकत्वगौरवादित्यर्थः॥ यत्र पक्षे साध्याभावज्ञानम
 स्तितु तत्राप्रामाण्यज्ञानं न वाऽप्रामाण्यज्ञानतत्राप्यनुमितिर्नवत्येवेति भावः॥
 साध्याभाववत्यक्षयदितप्रमात्वविषयकत्वेऽनुमितिप्रतिबंधकतानतिरिक्त
 वृत्तित्वात् तस्याज्ञासत्त्वं दुर्वारमिति तु नः प्रमेयत्वविशिष्टव्यभिचारदिरिव तादृश
 विशिष्टांतरघटितत्वे प्रथमोपस्थितप्रमात्वनिश्चयएव तथा स्यादत आह॥ प्र
 म्यथेति॥ सत्प्रतिपक्षादावित्यादिना असिद्धादिपरिग्रहः॥ प्रतिबंधकत्वापत्तेरि
 त्यस्यानुमित्यादायित्यादि॥ ननु साध्याभावज्ञानप्रमात्वज्ञानेऽनुमितिप्रतिबंध
 कस्तदभावेतु नेत्यन्यथाऽनुमित्यादौ व्यतिरेकान्याप्रमात्वज्ञानस्यानुमि
 तिप्रतिबंधे कत्वमियस्त्विति॥ क्वचिदुपयुज्यते इति॥ तथाचानुमितितत्कर
 णज्ञानात्परंप्रतिसाक्षात्प्रतिबंधकी नूतज्ञानविषयत्वानावान्न साध्याभा

वप्रमात्वंदत्वा ज्ञास इति ज्ञावः॥ व्यभिचारज्ञानादेरित्यादिनाऽसिद्धिः ज्ञानपरिग्रहः
 ज्ञेय इति॥ तथा च बाधस्थलेऽप्रसिद्धव्यभिचारान्वेन्यतरनियमेपि बाधज्ञानस्य
 व्यभिचारविषयकत्वात्तावेपि हेत्वा ज्ञासांतरत्वमिति ज्ञावः न च हेतुमान्नपक्षः
 साध्या ज्ञाववानित्याकारक एव बाधग्रहः कुतो न न वृत्तिसामग्री सत्वा तथा च व्य
 भिचारज्ञानात्मिकेव बाधबुधिरिति वाच्यं परामर्शात्मकव्यभिचारो॥ ज्ञानरूप
 प्रतिबंधकसत्वेन बाधबुधे व्यभिचारविषयकत्वासंभवात् एकहेतौ व्यभिचारो
 व्यभिचारविषयकनिश्चयासंभवाच्च॥ नन्वयोगोत्पन्नकपक्षकधर्मसाध्यकेव
 क्रिहेतुके बाधलौकिकप्रत्यक्षवद्व्यभिचारलौकिकप्रत्यक्षमपि॥ प्रव्यभिचारव्या
 प्तिनिश्चये सत्यपि न विष्पतित्यत आह किंचेति॥ अकिंचित्करद्वित्यभिचारैवा
 रज्ञानादि॥ प्रतुमितो न सा सात्प्रतिबंधकं किंतु परामर्शप्रतिबंधधारा तथा च पर
 मा॥ शीतरकलान व्यभिचारज्ञानमकिंचित्करमिति तत्र बाधबुधिरिव प्रतिबंधीको

त ज्ञावः व्यभिचाराद्यसंकीर्णमपि बाधस्थलं प्रदर्शयति॥ एवमित्यादिना॥ बाधस्येवेति
 तत्र पक्षहेतुसत्त्वोन्नस्वरूपा सिद्धिः प्रतियोगिव्यभिधिकरणसाध्या ज्ञाववृत्तित्व
 रूपस्य व्यभिचारस्य चा ज्ञावा इति ज्ञावः॥ बाधतद्व्याप्यनिन्नाये हेत्वा ज्ञासांस्तस्या अ
 पितन्मध्ये एवा तर्भवतीति पाठे बाधः॥ साध्या ज्ञावविशिष्टपक्षादिः॥ तद्व्याप्यः स
 त्प्रतिपक्षस्तद्भिन्नव्यभिचारविरुद्धास्तद्व्याप्यानां तत्रैवा तर्त्ताव इत्यर्थः॥ विभिचारादि
 व्याप्यस्यातिव्याप्तिग्रहप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वेन पंचहेत्वा ज्ञासानंतरगतत्वेन त
 स्यातिरिक्तहेतुत्वा ज्ञासत्वं चादित्यर्थः॥ न प्रतिबंधक इति॥ साध्या ज्ञावव्याप्यवता
 ज्ञानस्यापि साध्यवत्ता ज्ञानविरोधित्वेमाना ज्ञावा इति ज्ञावः दूषकता बीजस्य निन्नत
 येति॥ साधारणस्या व्यभिचारज्ञाने विरुद्धस्य सामान्याधिकरणग्रहे प्रतिबंधकत्वा
 इति ज्ञावः॥ ज्ञासारणपण्येदकं समक्षत्वं निश्चयगर्जननुसाध्यवत्वमात्रमित्याहं स
 पक्ष इति॥ एवमग्रे॥ सपक्षविषयत्वयोनिश्चयनिवेशफलमाहः॥ शब्द इत्यादिना॥
 पूर्वमुक्तमिति॥ प्रसाधारणः॥ साध्या सामान्याधिकरण इत्यादिना॥ के

वलान्वपिपक्षकइति॥ अत्रयक्षतासाध्यसंशयरूपाग्राह्यात्तेनसर्वमभि
 धेयंप्रमेयत्वादित्यादौयदासिद्धिःसिद्धाधयिषीचतदासाध्यनिश्चयसंन
 वेनसामानाधिकरणघटितव्याप्तिग्रहसंनवस्तस्यसद्धेतोरलक्ष्यतया
 सिद्धाधयिषाविरहविशिष्टसिद्धिभावस्यतदाकैवलान्वपित्वेपितत्रनाति
 व्याप्तिः॥ अनुपसंहारिणेहेत्वाभावसत्त्वमुपपादयति॥ सर्वमभिधेयमित्यादि
 नासर्वस्यैवपक्षत्वेति॥ स्थलांतरजावादिति संशयोत्यस्तिक्षणेनिश्चयवारण्य
 निश्चयप्रतिसंशयसामग्र्याः॥ सत्त्वेनोपतिबंधकत्वस्यावश्यंवाच्यतयोप्रकृतस
 र्वत्रसाध्यसंदेहसत्त्वतत्पूर्वतिसामग्र्याः॥ सत्त्वेनसाध्यनिश्चयस्यकुत्राप्यसंन
 वेनव्यापकसामानाधिकरण्येविशिष्टधूमत्वादिरूपव्याप्तिग्रहानुत्पादान्तत्रा
 नुमितिरित्यनुपसंहारिणेहेत्वाभावसत्त्वमितिभावः॥ क्षतेरजावादिति तदनिम
 पिकवलान्वपिपक्षकानुपसंहारित्वस्यक्षतेरजावादित्यर्थः॥ तथाचतत्रापिअ

नुपसंहारित्वस्यसत्त्वात्तस्यव्याप्तिः॥ ज्ञानानुत्पादप्रयोजकत्वाभावार्हेत्वाभासत्वा
 नुपपत्तिरितिभावेनचसंज्ञायसामग्र्याः॥ सत्त्वात्कथंपक्षेकदेशेसाध्यनिश्चयइति
 वाच्यं॥ सर्वत्वधर्मितावच्छेदकसंशयसामग्रिसत्त्वेपिघटत्वादियधर्मितावच्छेदकसा
 ध्यनिश्चयोत्पादेबाधकाभावात्समानप्रयत्नोकारत्वेनैवविरोधात्॥ सामनु
 विषयत्वेनप्रतिबंधकत्वेप्याह॥ अस्तुत्वेति॥ तस्यसहचाराग्रहस्यतत्स्वरूप
 तएवविरोधित्वेनतद्ज्ञानस्यानुमित्यनुत्पादप्रयोजकत्वाभावदितिभावः॥ नच
 तत्रसहचाराग्रहप्रयोजकसंशयएवदेत्वाभासस्तस्यस्वरूपसतएवविरोधि
 त्वात्॥ नचसंशयविषयस्यसाध्याभावविशिष्टपक्षादेरेवतत्राभावसत्त्वमि
 तिवाच्यं॥ सर्वमभिधेयमित्यादावभिधेयत्वभावविशिष्टपक्षाप्रसिद्धेरित्यन
 त्रविस्तारः॥ तदर्थइति॥ तेतस्यनसाधारणेनातिव्याप्तिरितिभावः॥ धूमप्राग
 भावत्वेति॥ तस्यव्याप्यस्यतावच्छेदकीकृतधूमत्वघटितत्वेनसत्संग्रहोनस्या

दिति नावः स्वस्य स्वविषयकत्वे प्रतीतिविषयस्वरूपस्याद्यटितत्वात्तावाद्गर्मा
 तरेति ॥ नचनीलधूमत्वस्यापि तदशधर्मांतराद्यटितत्वमस्मेव धूमत्वस्य नि
 लधूमत्वनिर्जन्तत्वात्तावादिति वाच्यं ॥ स्वविषयकप्रतीतिविषयत्वस्य स्वपर्याप्ता
 वच्छेदकतानिरूपकप्रकारतानिरूपितावच्छेदकतापर्याप्त्यानाधिकरणत्वपर्य
 वसितस्य तदर्थतत्वात् ॥ शुद्धधूमत्वपर्याप्त्यावच्छेदकतात्वप्रकारकत्व
 नीलत्वादिविशिष्टधूमत्वपर्याप्तावच्छेदकताप्रकारत्वयोजेदात् ॥ नत्वेववक्त्रि
 मदन्यावृत्तित्वस्य वक्त्रि व्याप्यतावच्छेदकत्वानुपपत्तिः तस्य वक्त्रित्वरूपता
 दशधर्मांतराद्यटितत्वात् ॥ धूमान्यान्यामत्वादेव्याप्यतावच्छेदकत्वापत्ति
 त्रियाधर्मांतरस्य विषयशेषणाविधयधेरकत्वविवक्षणाशक्यत्वादिति
 चेन्न ॥ स्वसमाधनाधिकरणयदनस्यैकपक्षस्य विवक्षिततत्वात् ॥ वक्त्रित्वस्य
 वक्त्रिमदन्यावृत्तित्वाव्यापकत्वात् ॥ धूमस्य धूमान्यान्यत्वव्यापकत्वाच्चोक्तदोषासं

नवात् ॥ स्वव्यापकत्वं च धर्मांतरस्यास्वयटकसाध्यसंबंधितावच्छेदकत्वेन ॥ अन्य
 थाधूमालोकोन्यतरत्वस्य वक्त्रिव्याप्यतावच्छेदकत्वापत्तेः ॥ धूमत्वात्कृत्ययोः ॥
 प्रत्येकमन्यतरत्वाव्यापकत्वादिति विरुद्धयोः ॥ परामर्षेर्गोइत्यत्र विरुद्धयोर्हेत्वोः
 परामर्षइति नमवारणापाह ॥ स्वसाध्येति स्वसत्त्वमिति ॥ सत्त्वेनाभिमतो हतुः त
 साध्यविरुद्धोयः साध्यात्तावदत्यर्थः ॥ ननु त्वत्तिकालीनघटइत्यादिमूलोक्तमयुक्तं तत्रप
 क्षेपटेगंधशून्यत्वात्तावादतः श्राव्यक्षतावच्छेदकत्वेति ॥ कालस्येव देशस्यापि पक्षतावच्छे
 दकत्वे बाधसंज्ञात्तदप्रदर्शनेन मूलस्य नूतनापरिहर्तुमाह ॥ एवमिति ॥ बोध्यमिति ॥ तत्रप
 क्षेवक्षेसंयोगे सत्त्वेपि पक्षतावच्छेदकमूलावच्छेदेन संयोगात्तावादिति नावः ॥ इति मुक्ता
 वलिव्याख्यायां ॥ अनुमानसमाप्तः ॥ ॥ श्रीविश्वेश्वरः प्रसन्नो नवतु ॥ श्रीपार्वतीचरणभ्यां न
 मः ॥ श्रीगुरुवे नमः ॥ अवसरसंगच्छति ॥ मन्निप्रेत्याह ॥ उपमितिमिति ॥ तत्रगवये सादृश्य
 दर्शनं सादृश्यप्रत्यक्षं तदुपमितिकरणमिति ॥ नवीनमेतेनैतत् ॥ अतिदेशव्याप्यार्थशाब्दबो

धः। करणमिति देशवाक्यार्थस्मरणं व्यापारः। सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनसदृशीति संप्रदायमते तु सदृकारितया अत्रैव शक्यं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनस्यैव करणत्वं युक्तमित्युपेक्षितं स्मरणं जायत इति सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनस्य उद्बोधकविधया तादृशार्थवाक्यार्थस्मारकत्वादिति नावः। तदेव व्यापार इति। एतेन सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनोत्तरं यत्रातिदेशवाक्यार्थशब्दबोधस्तत्रातिदेशवाक्यार्थस्मरणं प्रज्ञानावाप्तातिदेशवाक्यार्थस्मृतिव्यापारकं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं करणं किंतु सादृश्यज्ञानमात्रं करणं विशेषणं ज्ञानविधया तज्ज्ञानमिति देशवाक्यार्थज्ञानं सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं चोत्तरं व्यापार इति कस्यचिन्मतं प्रत्युक्तं यत्र सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनोत्तरमिति देशवाक्यार्थशब्दबोधस्तत्रोपमित्यनन्युपगमात् किंतु दुर्देवैतरेषु पुनः सादृश्यविशिष्टपिंडदर्शनं ततोति देशवाक्यार्थस्मरणं तदुत्तरमेवोपमिति रितीति नावः। गवयोगवयपदवाच्य इति ज्ञानं जायत इति। एतनोपमितिर्न प्रमित्यंतरं किंतु शब्दबोधात्मिकैवेति परास्तंगो सदृशो गवपपदवाच्य इत्यत्र सदृशपदेनोपस्थित सादृश्या

२४

वच्छेदनगवयपदवाच्यत्वग्रहस्य गोसदृशो गवयपदवाच्य इत्याकारकस्यैवोपमिति स्वरूपत्वासंज्ञादिति। न च गोसादृश्यस्य गवयत्वस्य च प्रत्यक्षेणोपस्थितौ कथं गवयत्वावच्छेदेनैव गवयपदवाच्यत्वोपमितिर्न तु सादृश्यावच्छेदेनेति वाच्यं। उपस्थिते स्तोत्येपि गवयत्वज्ञास्य पेक्षया गोसादृश्यस्य गोरवज्ञानेन तदवच्छेदेन गवयपदवाच्यत्वोपमिते रनुदयात्। गवयपदात्तगवयत्वकारकशब्दबोधानुपपत्तेश्च। तत्प्रकारशब्दबोधेन तदवच्छेदेन शक्तिग्रहहेतुत्वात् न च उच्यते विशिष्टे सादृश्यज्ञानं तद्धर्मवच्छेदेनैव गवयत्वावच्छेदकं न गवयपदवाच्यत्वोपमिते रनुदयात्। तद्धर्मविशिष्टे सादृश्यज्ञानं तद्धर्मवच्छेदेनोपमिति जनकं वाच्यं। तथा च पदगवयत्वादित्यात्मन्युपस्थितिस्तदासादृश्यज्ञानस्य संस्थानादिगुरुधर्मविशिष्टे ग्रह तदवच्छेदेन गवयपदवाच्यत्वोपमित्यात्मनिरिति वाच्यं। इष्टापत्तेः तस्यान्तमत्वेन तादृशगुरुधर्मवच्छेदेन गवयादिपदवाच्यत्वासाधकत्वादिति। इदमुपलक्षणं वैधर्म्यविशिष्टपिंडदर्शनं करणं जलादिविधर्मगुणवती। पृथिवीत्यतिदेशवाक्यार्थस्मृतिव्यापारः पृथिवी

त्वावच्छेदेन दृष्टिर्वापदवाच्यत्वोपमिति फलमित्यपि बोध्यम् । न रूपमानस्य प्रमाणं तत्र खे
 मानात्राव । न च प्रत्यक्षादिप्रमितिविज्ञातीयप्रमितिकरणत्वात् तस्य प्रमाणं तत्र खे उपमितेः
 प्रत्यक्षादिप्रमितितो विज्ञातीयत्वात् न वादिति चेन्न । चक्षुरादिव्यापारविगमेऽपि उपमितेरु
 त्पादेन चाक्षुषादिसत्त्वात् संनवात् । न वामान ।

२५

सत्त्वं मानसोत्तरमनुत्तममाणाप्युपमितो मातिप्रतीतेर्विषयत्वात् उपमित्युत्तरं साक्षात्क
 रोमातिप्रतीतेरनुत्तमेन तत्र प्रसंख्येयसत्त्वे प्रमाणत्वाच्च । अन्यथानुमितेरपि मानसत्वा
 यन्नेः नाप्यनुमितिः व्याख्यादि । तानं विनाप्युदयात् न शास्त्रं पदसामानाजन्मत्वात् न स्मृतिरनु
 नूत्वाप्यस्मरणयोगादिति संक्षेपः ॥ इति श्रीचारुवाजबालकृष्णभक्तज महादेवचरितौ मुक्ता
 प्रकाशे उपमानपरिच्छेदः श्रीरामचंद्राय नमः श्रीमातृचरणज उच्यते । यो यो जीवकजावसंग
 तिमन्निप्रेत्याहमूले पदतानं त्विति । एवकारार्थस्य मूलस्य तु शब्दस्य अवच्छेदस्य च पतिः मुक्ता
 वत्माननुज्ञापयतानमिति मो निश्चोकादावित्यादिना द्वित्वादिबोधकविज्ञातीयहस्तवेष्टादे सं
 ग्रहः अन्यथाः परार्थतानमात्रस्य व्यापारमात्रे त्वे तत्रापि यदजन्मपदा योपस्थिता वपि घ
 टकत्वं सप्ततर्थाः अन्यथा वृत्तेत्यसानुपादाने ननु वृत्तिर्यदि शक्तिस्तदा गंगा पदातीरादेर्बो
 धो न स्यात् शक्त्या यदजन्मतीरो यस्मिन्नेरजा बोद्धव्यम् ॥ वृत्तिश्चेति अन्यतरसंबंधः अन्य
 तरात्मकः संबंधः अत्रैव परजन्मपदार्थेऽपि स्थिता वेव सात्वेति यद्यपि ईश्वरे लोपा एकात्

१६ न करी-

षट्शब्दान्घटो बोधे मइतीश्वरेच्छापरे योत्यतिप्रसंगः एवं गंगापरजन्म बोध विषयत्व
प्रकारके छायास्तीरे पिसत्वास्तीरे पिसत्वाच्छेद्येव तीरबोधोपपत्तेर्लक्षणेच्छेदापत्तिः त
थापि गंगादिपदावाच्यत्वव्यवहारस्य नीरादिजिज्ञेसावाङ्गगादिपरजन्म बोध विषयतात्वाव
च्छिन्नप्रकारतानिरूपित विशेष्यतासंबन्धेनेश्वरेच्छेव गंगादिपदानां शक्तिः तीरादिनिष्ठवि
शेष्यतीयोः गंगादिपरजन्म बोध विषयत्वप्रकारतानिरूपितत्वेपिन तस्यास्तादृशविष
यतात्वेन तादृशप्रकारतानिरूपितत्वमपि तु शुद्धविषयतात्वेनेति नातिप्रसंगो न वा ल
क्षणेच्छेद इति आधुनिकेनाग्निः आधुनिकैः पित्रादिमिरेकादशेह नि संकितितेनाग्निः
तीश्वरेच्छाया इति एकादशाहकालीनपि॥ ब्रुव्यारणविषयतामत्वेन सामान्यरूपेणेत्यर्थः
आधुनिकसंकेतितेतुः आधुनिकमात्रसंकेतितेनरी वृद्ध्यादिपदेतुः संप्रदायमतेस्वरसं
हृदिनिधायनवीनमतंप्रदर्शयति नव्यास्त्विति नशक्तिरिति तथासत्याधुनिकसंकेति २६
तान्घटिपरातृणाष्ट बोधोनस्यादिति जावः मतद्वयेप्यपञ्चशात्प्रक गंगायादिपदेशक्ति
प्रपारेव बोध इत्यवधेयाकरणादिपति नू सत्तायावत्तमाने जडित्यादिमाकरणादित्यर्थः

जाघवादिति कृतित्वजातिः शक्यतावच्छेदकत्वे जाघवादित्यर्थः नवकचुरेन निधानादि
ति अननिहित इत्यधिकारीयेण कर्तरितृतीयेत्यनेनाननिहिते कर्तरितृतीया निधाना
दिति जावः तत्र तृतीयायां तत्रत्वात्प्रयोजकत्वात् ननु हर्त्तगत संख्या निधान एव
किंप्रयोजक मित्याशंक्य तत्प्रयोजकं दर्शयति संख्या निधानेति चैत्रः पवति तंदुज इ
त्यादौ कर्मत्वादित्याह एकप्रथमांतपक्षेपस्थाप्य तंदुजादिव्युदासायाहः कर्मत्वाघनवरु
द इति ननु चैत्र इव मैत्रोगल्लतत्प्रत्रारव्यातेनैव वचनत्वरूपेणोक्तापि संख्यायाश्चैत्रे ल
यः स्यात् कर्मत्वाघनवरुदत्वात्प्रथमांतपक्षेपस्थाप्यत्वाच्च किंचपक्ष मन्त्रं जुष्य तं इत्या
दावन्मादौ संख्या न्नपानुपपत्तिः पाक कर्मत्वस्यान्नेनैव कर्मत्वाघनवरुदत्वात्तावाह
त आह कर्मत्वादीत्यस्येति तथाव कर्मत्वपद मितरपर अनवरुदत्वं विशिष्टेषणतया
विवक्षितं वस्तुत इतरस्यापि न विवक्षा अविशेषणत्वमात्रस्य विवक्षितत्वात् अविशेष
णत्वं प्रकारतामूल्यत्वतस्तद्वशाष्ट बोधात्पूर्वं चैत्रादावपि सत्वाच्चैत्र इव मैत्र इत्यादौ चैत्रे
पि संख्यात्वपापत्तिः नवचैत्रीयं सादृश्यमित्यवातरवाक्याथ बोधस्य पूर्वसत्वात्कथं अविशे

घणत्ववैत्रस्येति वाच्यं यत्र खले कपोतस्यापेन बोधस्तत्र वैत्रीयसादृश्यमित्यवांतरवाक्याप्य
 बोधस्य पूर्वमज्ञावादो विशेषणत्वतात्पर्याविषयपर्यंतानुधावनं न च वैत्र एव यत्र त्वि
 त्रश्चैत्रपर्यतीत्यादाविवकारार्थे अन्यस्मिन्कर्मत्वादौ च वैत्रस्य विशेषणत्वात्कथं तत्र सं॥
 रम्यान्वय इति वाच्यं विशेषणत्वमात्रेण तात्पर्याविषयत्वस्य विवक्षितत्वाच्चैत्रस्योक्तस्य ले
 विशेषणत्वमुख्यविशेष्यत्वात्तात्पर्यविषयत्वात्तत्र संख्यान्वयोपपत्तिः यदि च वैत्र इ
 न मैत्र इत्यादौ पराचैत्रादिन विशेषणत्वतात्पर्यविषयत्वं तदा चैत्रपिसंख्यान्वयापत्तिः न
 च शब्दबोधे तात्पर्यं॥ तान् सहेतुत्वान्नैव मिति वाच्यं नानायातिरिक्तस्य लेशाद्बोधे ता
 त्पर्यतान् सहेतुत्वे मानाज्ञावादियुक्त्येते तदा विशेषणत्वमात्रप्रयोजकप्रथमांततत्त
 दानुपस्थाप्यत्वमत्र बोध्यं न विशेषणत्वतात्पर्येन विशेषणत्वमात्रतात्पर्यं तथा च
 मंडले संख्यान्वयवारणाय प्रथमांतेत्यादि इति जावः इदमुपलक्ष्य एवैत्रेण सुपते २५
 इत्यादौ धात्वर्थस्वायादौ संख्यान्वयवारणाय प्रथमांतयत्वे पस्याप्यत्वस्यावश्यकत्वात् द्वि रो
 तीयहलस्य प्रकारांतरेण प्रयोजनं वक्तुमन्यथा प्रथमहलायमाहय इति वैत्रादिका

रणमितित्तस्य सादृश्ये विशेषणत्वादिति जावः द्वितीयांतपदोपस्थाप्यत्वादिति प्रथ
 मांतपदानुस्थाप्यत्वादित्यर्थः अनकल्पे चैत्र एव यत्र तीत्यादौ चैत्रे संख्यान्वयोपपा
 दनं सुधीन्निविज्ञावनीयना इदं नवधेयं संख्यान्वयबोधं प्रतिन स्वातंत्र्येण प्रथमां
 तपदोपस्थाप्यत्वहेतुः आख्यातेन जावतानां गौवगादि संख्या बोधस्य कुत्राप्यजनन
 तात्संख्यान्वयबोधसत्त्वमापकजावनान्वयबोधत्वावच्छिन्नहेतुतत्तादृशप्रथ
 मांतपदोपस्थाप्यत्वरूपकारणविरहेणैव प्रथमांतपदानुपस्थाप्ये संख्यान्वयाप
 त्यसंज्ञात् न च निरुक्तप्रथमांतपदोपस्थाप्यत्वस्य जननतावच्छेदकं जावनान्वय
 बोधत्वं संख्यान्वयबोधत्ववैसत्रविनिगमता विरहः संख्यामविषयो कृत्यापि जाव
 तान्वयबोधस्यानुज्ञवसिद्धतया जावनान्वयबोधस्य जननतावच्छेदकत्वावश्यकत्वे सं
 ख्यान्वयबोधत्वस्य तथात्वे मानाज्ञावात्तलकारसामान्यस्य व्यापारोपेति मीमांसमतं
 दृषयति गौरवादिति जन्यत्वादियदिदं तस्य व्यापारत्वस्य यत्र तज्जात्यये ह्यगुरुत्वा
 दिति जावः न न्वाख्यातस्य न यत्तात्पर्यकत्वं रयोगलतीत्यादौ तदज्ञावे व्याख्यातपदप्रयो

गार्तआहरण्यइतिरूपोगच्छतीत्यादौगमनानुकूलव्यापारस्मनबोधः किंतुगमनाश्रय
 तस्मिन्निबोधनमतमोक्षिताहः आश्रयत्वेवेति लक्षणा निरूपणलक्षणा क्वचित्थेवपावः
 वस्तुजनितीत्यादौव्यापस्मिन्नकैलेवाजहृणास्वीकाराज्जानातीत्यादावाख्यातस्याश्रयत्व
 लक्षणा निमग्नोत्तमसंज्ञवतीत्यत आहः आदीति आदिनाइच्छतिपततइत्यादेः संग्रहः
 इहमत्रबोधंतदुलं पचतिचैत्रइत्यादौकर्मत्वं द्वितीयार्थः तत्रतंदुलस्याधेयतया न्व
 यः कर्मत्वस्याकस्माख्याताथकृतौ तस्याश्चैत्रइति तंदुलकर्मकपाकानुकूलकृतिर्मा
 नाश्चैत्रइतिबोधः चैत्रेणपच्यते तंदुलइत्यत्रकृतिः तृतीयार्थः तस्यामाधेयतयाचैत्रा
 देन्ययः तस्याश्चधात्वर्थपाके तस्यात्मनेपदार्थफलितस्वाश्रयतासंबंधेन तंदुलइति
 चैत्रकृतिरुक्तिजन्मपाकजन्मफलाश्रयस्तंदुलइत्यन्वयबोधः कृतांतुकत्तकिर्मवाथः
 चैत्रः पक्ता तंदुलः पक्क इत्यत्रेहान्वयानुरोधान्मा माथयोर्जदेनान्वयस्याभ्युत्तन्नत्वाद
 त्यस्यत्रविस्तारः तथोक्तमिति उपमाननिरूपणावसरइति शेषः शक्तिग्रहइति न्व २
 तीतिशेषः कोशेनभुप्तादितेति गुणेशुक्कादयः पुंसिगुणि लिंगास्तुतद्वतीतिकोशस्यो

नयत्रशक्तिग्राहत्वादितिभावः लाप्रवादिति नीलादिनत्वावक्ष्यपानीतत्वादित्वातेजधुत
 पाशक्यतावच्छेदकत्वादित्यर्थः नीलादिविशिष्टेतुल्यं ह्येति गुणवचनान्मधुं कुपोलु
 गिष्ठइतिस्मरणाद्युक्तेनमकपैवविशिष्टार्थबोधसंज्ञवेजंलक्षणापेक्ष्यापिवदति त
 त्घटानयनं ननुव्यवहारेणानयनादिनाअनुमितेघटनयनादिधर्मिककायता
 तानेपदानांकारणत्वंलाघवात्तदत्वावच्छेदेनैवगृहीतं एवंचतात्तात्परं परयाकार्य
 त्वान्वितविषयकशास्त्रत्वावच्छिन्नप्रतिपदत्वेनकारणतेकातिकायकारणभावः पर्य
 वसितः इयमेवकायान्वितेपदानानुज्ञाविकीशक्तिः एवंचकीयान्वितविषयकशास्त्र
 त्वव्यापकीनूतकायताविषयकशास्त्रत्वावच्छिन्नजतककायतावाचकजिडादिपदा
 नावात्काण्यकीशादितः शक्तिग्रहइतिप्राज्ञाकराहेपतन्मतं दूषणे दूषयितुं तन्मतं सि
 द्धमर्थदर्शयति इवंचेत्यादिना एतेनत्मारकशक्तिप्रसंगेआनुज्ञाविकशक्तिप्रदर्श
 नमनुचितमित्याशंका निरस्ता ननुनूतलेनीलोघटेइत्यादितः कायताविषयकबोधा
 पत्तिः तत्रतादृशपदानां सामर्थ्यविधारणतदितित्वयैवोक्तत्वादित्यं आहः कार्यनाबोध

प्रतिचेतिः सामर्थ्यान्तदजावाहितिः कार्यता बोधं प्रतिपदानां स्वजन्यकार्यतोपस्थितिद्वाराह
 तुल्यं घटादिपदानां कार्यत्वानुचवं प्रतिदेतुत्वेपि घटादिपदेषु कार्यत्वस्मारकशक्त्याजावेन
 स्मारकशक्त्याकार्यत्वोपस्थापकलिहीदिपदाजावान्नचूतलेघटइत्यादितः शाष्टबोधइति
 जावः जाघवेनेति कार्यत्वितघटशाष्टत्वापेक्षवाघटशाष्टत्वस्माकार्यतावच्छेदकत्वजाघ
 वेनेत्यर्थः अतएव कार्यत्वाविषयकबोधं प्रतिपदानां हेतुत्वादेव तत्कारणत्वेन सुखा
 योः कारणत्वेन तदेतुतया तादृशशाष्टबोधहेतुतया व्यभिचारदिति घटादिपदैः कार्य
 यताविषयकएव बोधोजन्यतइति नियमे व्यभिचारादित्यर्थः कार्यत्वाविषयकबोधस्या
 पिचैत्रपुत्रसंज्ञातइत्यादिपदैर्जननादिति जावः अध्याहार्यमितितया तत्रापि जोडादिजम्
 कार्यत्वोपस्थितेः सत्वेन कार्यताविषयकबोधस्यैवोत्पादानतादृश नियमे व्यभिचार
 इति जावः तदजावाहृतिः तं पश्येत्प्रादिकार्यता बोधयकपराध्याहार संज्ञवाच्चेत्यर्थः न
 दमंतं प्रसिपत्त्वमतेमुपसंहरंति इत्येवमिति जाघवादितिः अन्वितघटेशक्तिः कल्पतायेह २९
 पाघटमात्रे तत्कल्पने जाघवादित्यर्थः यवपदस्येत्यस्य देहजीदीपनापितान्वयः तत्रहिता

दृशवि विधव्यवहारेण कंगो दीघश्चैकेयवपदस्मशक्तिरितिसंदेहे सति दिपवपदस्य इति वा
 क्यशेषादीघश्चैके शक्तिर्निर्णिषितइत्यन्वयः नन्वसुयवपदस्य वाक्यशेषेण दीघश्चैके
 शक्तिः कंगवपिशक्तिसत्वे बाधकाजावाइत्यत आह नानाशक्तीति कथं तदिदं यदि य
 दनानाशक्तिकल्पनेत्यत आह ॥ हयदिपेत्वेति विनिगमकाजावइति तत्रकोशसो जयत्र
 तुल्यत्वापेक्षतेन वाक्यशेषस्यैव विनिगमकत्वादिति जावः आख्यातस्य यन्त्रार्थकत्वमिति नन्व
 विवरणस्य कथं शक्तिग्राहकत्वं तद्वचं कपराजावाहिति वाच्यं आख्यातं यन्त्रत्वविशिष्टेशक्तक
 र्णेति प्रतिपारितार्थप्रतिपादकत्वादित्यनुमानविधया तस्य शक्तिग्राहकत्वात्प्रसिद्धपदस्येति
 प्रसिद्धार्थकपदस्येत्यर्थः तिष्ठत्यर्थमिणिनामाप्यन्वयस्यामु तन्नतयानेदं शक्तिग्रहस्योदाह
 रणे मितितुनः पोपः शूद्रस्य पचति द्विजोन्नसोति निर्दिष्टइत्यादौ तिष्ठत्यर्थमिणितयान्वयदर्श
 नेन तादृशनियमस्यासिद्धेः प्रसंगात्परमतनिराकरणपूर्वकं स्वमतेनात्यादि विशिष्टेशक्ति
 व्यवस्थापयितुं मीमांसकमतामाह जातावेवेति जातिविशिष्टेशक्तिस्वीकारे जातावपिश
 क्तिग्रहस्यावश्यकता तादृशविशेषणान्यायात् तथा च जातायेव शक्तिर्जाघवात्तदुक्तं विशे

पुटी

अनादिधागत्वेन स्त्रीणां शक्तिविशेषोऽतिजावः यस्यां कस्यां विध्यः शक्तौ शक्तिः सर्वासु वेति वि
कल्प्यन्नाद्येदृषणमाह व्यतिवारादीति अगदीतज्ञात्वावपि शास्त्रबोधोदयेन तत्र शक्तिस्त
नाजावाद्यजिवारइति जावः द्वितीयं तमाह आनत्यादिति व्यक्तिजेदेन शक्तिजेदाच्छक्त्यानेत्य
स्यादित्यर्थः असंज्ञावदिति जातिजासकसामग्र्याएव व्यतिजासकत्वादिति जावः इदमेव कथ
मिति चेच्छक्तिविशेषकजातिप्रकारकशास्त्रबोधे जातिविषयकशक्तिः तानत्वेन हेतुत्वान्न
चनादृशबोधे व्यक्तिशक्तितानत्वेन हेतुत्वमुपगम्य व्यक्तावेव शक्तिः किं नांगीक्रियतइति वा
च्यं तथा सत्तुक्तानं तादिपादोषप्रसंगादिति शक्तिविनेतिः पदजन्यपराधीयस्थितेः शास्त्रबोधं
प्रतिहेतुतया व्यक्तिशक्तिविना तज्ज्ञानानिर्वाहादिति जावः लक्षणेति तावतैव वदन्मापदजन्यप
राधीयस्थितेर्निर्वाहादिति जावः अनुपपत्तिप्रतिसंधानं विनापीति गामानयेत्यादौ गोत्वजाते
रानयनान्वयानुपपत्तौ पदस्य विजहणा स्वीकारे गौरस्त्रीत्यादौ गोत्वजातेरस्ति लाघन्यया
नुपपत्तेर्लक्षणा बीजस्याजावेन लक्षणायाः स्वीकर्तुमवाक्यत्वादिति जावः स्वस्वमते पूर्वोक्तिदोषः 30
माशंक्यवारयति नवेत्यादिना एकस्याइति ईश्वरिष्ठारूपायास्तस्या एकत्वादित्यर्थः नवाननुग

मइति गोव्यक्तीनामनुगततया विषयता संबंधेन शक्तितानकारणतायामवच्छेदकत्वासं
जवइत्यर्थः गोत्वादेरेवेति ताप्यान्वगोत्वविशिष्टविषयकशक्तितानत्वेन हेतुत्वान्नोक्तदोष
इति जावः ननु सर्वत्र पदजन्यपराधीयस्थितेर्हेतुत्वे माना जावः कथमन्यथाशास्त्रबोधे संस
र्गमानं न चैवं पदानुपस्थितघटादेरपि मानापत्तिरिति वाच्यं गोविशेषकगोत्वप्रकारकशा
स्त्रबोधं प्रतिगोत्वशक्तितानत्वेन हेतुत्वस्योक्तत्वादितेतादृशातिप्रसंगविरहादित्यत आह कि
वेति तदा व्यक्तौ शक्तिरिति गोः शक्तेति विशिष्टज्ञानं प्रमात्मकमेव तन्मतेन्यथाख्यातजाव
मायाश्च वस्तुसाधकत्वादिति जावः समानप्रकारकत्वेनेति इदं शक्तितानस्य गोत्वप्रकार
कत्वाजावेन गामानयेत्यादौ गोत्वप्रकारकस्मरणशास्त्रबोधे गौरनुपपत्तिरित्यर्थः नवगो
पदं गोत्वशक्तमित्येतादृशशक्तिग्रहस्यैव शास्त्रबोधहेतुत्वान्नस्याश्वशक्त्यंशे गोत्वप्रकारकत्वा
न्नतत्प्रकारकशास्त्रबोधानुपपत्तिरिति वाच्यं शक्तिग्रहेयदृशे गोत्वादप्रकारकत्वं शास्त्रबो
धस्यापि तदंशे गोत्वादप्रकारकत्वमित्येतादृशसमानप्रकारकत्वस्य परमते सिद्धांतित्वात्
अतएवापूर्ववादे पूर्वस्य पूर्वमनुपस्थितत्वात्कथं तत्र शक्तिग्रहइत्याशंक्यकार्यत्वेन घटादि

बुद्ध्यादिप्रदाद्यौगपत्याशाष्ट बोधे पूर्वमानमित्युक्तं तैरिति ॥ अनुकार्यत्वाद्युपाधिप्रकारकशाष्ट
 बोधस्य लेतादृशसमानप्रकारकत्वस्य तदनुमतत्वे पिजातिप्रकारकशाष्ट बोधस्य लेतादृशस
 मानप्रकारकत्वं न तदनुमतमत आहः किंवेति शक्यतावच्छेदकं वाच्यमिति गोत्वधर्मिकश
 क्यत्वज्ञानस्य पदधर्मिकगोत्वादिराक्षितानस्य वा शाष्ट बोधहेतुत्वे गोत्वत्वावच्छिन्नगोत्वविष
 यतायानिवेशाच्चावश्यपकेः निर्धर्मितावच्छेदककशक्तितानस्य गोत्वाद्यंशे निष्प्रकारकशक्तितान
 नस्य वा विषयीततानाविरोधिनः शाष्ट बोधाहेतुत्वात्तथावगोत्वत्वेशक्यतावच्छेदकत्वावगा
 हितादृशप्रमाया विषयसाधकत्वाज्ञोत्वस्यैव शक्यतावच्छेदकत्वसिद्धिरिति जावः तवैवगौर
 वमिति न च गोत्वत्वावच्छिन्नविषयकशक्तितानस्य कारणत्वेपि स भ्रमो न तु तस्य विषयसाधक
 त्वमिति वाच्यः तथा सति प्रतीतिः कारणतावच्छेदकत्वोद्यंशे पि भ्रमत्वस्य वक्तुं शक्यतया कार
 णतावच्छेदकत्वादीनां कुत्रापि सिद्धिर्न स्यात्तस्मात्तु वा गोत्वत्वादीनामवच्छेदकत्वं तथापि गवि
 तरा समवेतत्वादित्यदि गोत्वत्वादधर्मितावच्छेदकताद्यंशे तत्त्वकविषयतायाः शाष्ट बोध 39
 कारणतावच्छेदककोटिप्रवेशप्रयुक्तगौरवंधुवरिमिति स्वमनमुपसंहरति तस्मादिति व्यक्ता

वेवेति जात्याहतिविशिष्टव्यक्तावेव अवयवसंस्थानरूपायाः अद्वैतैः शक्यतेपिन तदवच्छे
 दकत्वसामानाधिकरण्यसंबंधस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वकल्पने गौरवात् अत्रव
 परस्परपरिमाणेन परस्परस्य बोधाभावात्त्रिष्वेकैव शक्तिरेतद्वोधनायेव सूत्रे जात्याहतिव्य
 क्तयः परार्थइत्येकवचनमिति संप्रदायः न व्यास्तु संस्थानानुपस्थितावपि गोत्वादित्यागवा
 घन्वयबोधाज्जातिविशिष्टव्यक्तावेव शक्तिः संस्थाने च पृथगेव शक्तिर्बुद्धिर्वैविश्याच्च अ
 वयवसंस्थानव्यक्त्योरेकपदार्थयोरपि परस्परमन्वयबोधः सौत्रं परार्थइत्येकवचनं जाति
 व्यक्त्योरेकशक्तितानाभावे वेत्याहुः तच्छाष्टस्य वक्तुं बुद्धिविषयतावच्छेदकीयतघटत्वाद्यव
 छिन्ने शक्तिः अथ घटत्वादेः शक्यतावच्छेदकत्वेशक्यतावच्छेदकज्ञेयतशक्तिज्ञेयपत्तिः
 न च शक्यतावच्छेदकज्ञेयेशक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वबुद्धिविषयतावच्छेदकत्वस्यैका
 नशक्तिज्ञेयइति वाच्यं तस्य शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वेशाष्ट बोधे तदज्ञानापत्तेरिति वि
 न्नबुद्धिविषयतो वच्छेदकत्वस्यैव जल्ल एतया शक्यतावच्छेदकतावच्छेदकत्वात् उपल
 ल्पणस्य च शाष्ट बोधे मानानंगीकारात् घटत्वादेश्च शक्यतावच्छेदकत्वं विशेषणत्वेनैव अ

तत्तत्प्रसादबोधेनामैर्न विशेषणत्वं तत्परं न्यबोधविषयत्वेन शक्तिविषयत्वमुपलक्षणा
त्वत्तत्परं न्यबोधविषयत्वेन शक्तैक्यविषयत्वमिति एवमिदं परादिष्वपि तत्रापीदमेतदो
ः प्रत्यक्षबुद्धिविषयेऽहसः परेक्षबुद्धिविषये शक्तिः अतएव तेषां विनिर्नायकत्वं एवं तदो
पि इदं तः प्रत्यक्षागतं समीपतरवर्तिवैतदोरूपं अदसस्तु विप्रकृतं तदिति परेक्षे विज्ञानी
पादित्यपि पर्वतिः किंपदस्य जिज्ञासाविषयत्वविशिष्टेशक्तिः सर्वपदस्य व्यापकत्वे सर्वघ
टारूपवंतइत्यादौ घटत्वव्यापक रूपवत्वमिति बोधात् त्वपदस्य तत्कालीनसंबोधमवै
त्रत्वादिरक्षयतावच्छेदकं एवमहं पदस्य तत्कालीनस्वतंत्रोच्चारपि न चैत्रत्वादित्वातंत्र्यो
क्त्या च वाच्यस्त्वयामध्वनात्मरजित्पारौ न मत्पदात्कवे बोधइत्यास्तां विस्तरः शक्तं पदं वि
जजते शक्तं पदमिति क्व विरिति किं विदित्यर्थः एवमग्रेपिमंडलादीत्यत्र बहुषु पुस्तके
सुमंडपादीति पाठः प्रामाणिकः प्रतिबंधकत्वादिति न च रूढितान्स्पयोगिकाथं बुद्धौ प्रति
बंधकत्वेप्ययोगाथस्य पंकज निकर्तत्वस्य बोधो न स्पारितिवार्थपक्षत्वावच्छिन्नविशेष
त्वा निरूपितपंकजपदयोगजन्यपंकज निकर्तत्वावच्छिन्नविषयताशालिबोधं प्रतिरूढि

तानस्य प्रतिबंधकत्वेन पञ्चमि कर्मो गार्थबुद्धेः प्रतिवध्यता वच्छेदकानां क्रांतत्वादिति विरोध
विषयकतानस्य प्रतिबंधकत्वं जनकतान विघटकत्वेनैवेति नियमजंगमस्वरसंभ्रा
वद्वत्तनेन सूचयन्मणिकारमतमाह वस्तुतस्त्विति सांतिध्यादिति रूढ्यर्थस्य संनिहितोय
स्मृतिकत्वादित्यर्थः व्यक्तिवचनानां संनिहितपरत्वनियमादिति जावः व्यक्तिवचनानां किं
विध्यकृतात्पर्यकाणां संनिहितविशेषपरत्वं उपस्थितविशेषपरत्वमित्यर्थः तथा च पञ्चे
तात्पर्यसत्वेन रूढ्यर्थयोगार्थयोः परस्परान्वयबोधजनकसामग्र्यंतरसत्वेन च रूढ्यर्थए
व योगार्थन्योन्यकुमुदादाविति न रूढितानस्य यौगिकार्थबुद्धौ प्रतिबंधकत्वं एवं च रूढम
र्थयोगार्थयोः परस्परान्वयबोधसामग्री स्पल एव न कुमुदादेः पंकजपदा बोधो यत्र तु
तयोः परस्परमन्वयबोधसामग्री विरहस्तत्र कुमुदादेर्बोधो न वसेव परंतु कुमुदत्वेन रू
पेण कुमुदत्वविशिष्टपंकजनिकतत्वेन बालहणया श्लक्ष्णं पंकजनिकतत्वेन तु शतैवे
त्याह यत्र रूढ्यर्थेत्यादिनाः प्रतिसंधीयत इत्यनेन तदं कुमुदत्वेन बोधेन तात्पर्यमिति पूरणीयं
लक्षणेति पंकजनिकतत्वं कुमुदत्वेन बोधो लक्षणेत्यर्थः रूढ्यर्थयोगार्थयोः परस्परसाम

ग्रीविरहोपलक्षकमेतत् तेनरूप्यबाधप्रतिसंधानासत्वेपियत्रसामग्र्यंतरविरहस्तत्रापि
 लक्षणायाकुमुदबोधोन्नवत्येव अवयवशक्तिमात्रेणेतिमात्रपरितलक्षणात्तदरः सूचि
 तः निर्वाहः यंकजनिकत्वेनकुमुदशाष्टबोधनिर्वाहइत्यर्थः पश्यत्वेनबोधः पश्यत्वेनेवबो
 धः लक्षणेवेतिरूप्यथावच्छेदकपश्यत्वज्ञातेस्तत्रात्रावेनरूप्यातबोधनासंज्ञवारित्तिज्ञा
 वः लक्षणादिविधानहत्वाप्यजहत्वाथीचतत्राद्यां प्रदर्शयतिः गंगायापिति वक्ष्यमा
 णास्वसादाहः तात्पर्यमुपयतिवेतिः साचलक्षणाच द्वितीयां प्रदर्शयति एवंकाकेभ्यश्चि
 दध्युपघातकेकाकविडालादिसाधारणदध्युपघातकत्वविशिष्टे एकसाथवाहित्वे एक
 साथवाहित्वविशिष्टे छत्रिपरलक्षणाजिधानंचवाक्यलक्षणावादिमतामिप्रायेणन्याय
 मतेतुल्यत्रपदएवराकसाथवाहित्वे लक्षणाप्रत्ययार्थश्चसंबंधीतथाचैकसाथवितो
 लंतीत्यन्वयः एकसाथवाहित्वंचैकसाथएवननु एकसाथगतत्वं नैराकारेणयातीत्यस्मा
 नन्वयापत्तेः नवाजहत्वाथतोक्तिर्विरुद्धेतिवाच्यं वाक्यलक्षणावादिमतेनेवतदजिधाना ३३
 दितिक्वचिदितिगंगापदस्मतीरेतात्पर्यग्रहस्यले क्वचित्घोषपदस्मत्सादौतात्पर्यग्रहस्य

जेतेनैवरूपेणेतिः नवगंगायामित्यादौगंगातीरत्वेनबोधेजहत्वाथत्वहानिरितिवाच्यं तीर
 त्वेलक्षणायामेवजहत्वाथत्वसमवसंमतत्वात्गंगातीरत्वेनज्ञानेनजहत्वाथैवलक्षणेति
 वंपूर्वेक्तिस्थलेयष्टीः प्रवेशयमंचाः क्रोशंतीत्यादावपियष्टिधरत्वमंचस्यत्वादिनाबोधेजहत्वा
 थैवलक्षणेतिधेयमूअतएवतद्वमविशिष्टेलक्षणाग्रहस्यतेनरूपेणोपस्थितिशाष्टबोधो
 प्रतिहेतुत्वादेव एवंचपदानुपस्थिप्यस्यापिलक्ष्यतावच्छेदकस्यशाष्टेज्ञानंसुकरं अतिअप्रसं
 गस्यतद्वमविशिष्टेत्यादिनैववारणादितिज्ञावः इदमुपलक्षणागंगापदशक्यप्रवाहसंयोग
 स्मतीरत्वेबाधारित्यपिघट्टष्टव्यं लक्षितलक्षणायाआधिक्यमांशक्यजहत्वाथयामंतजविमाह
 यत्रत्विति परंपरासंबंधरूपेति स्ववाच्यरेफक्षयघटितपदवाच्यत्वादिरूपा नचद्वौरेफौयत्रेतिमुत्प
 त्याद्विरेफपदेनस्वशक्यरेफक्षयसंबंधिभ्रमरपदंलक्ष्यतेभ्रमरपदेनचशक्त्याभ्रमरउपस्थाप्यत
 इत्येतावतैवसामंजसेजंविरेफपदस्यभ्रमरेपरंपरासंबंधरूपलक्षणायाएवंचलेहितेनलक्ष
 णंतायनमितिलक्षितलक्षणाशार्थोपस्थितिवाच्यं तथासतिद्विरेफमानयेत्यादितः कमादौभ्रम
 रान्वयानुपपत्तेः प्रत्ययानां प्रकृत्याचितस्वार्थबोधकत्वादिति ननुतच्छाष्टबोधेतच्छक्तपदज्ञा

नत्वेन हेतुत्वात् लाहृणिकां पश्याद्बोधः कथं स्यादित्यत आह किं त्विति परंतु संसृतिव्याहृतं शक्तं
 परं शक्तिं लक्षणेति अन्यतरसंबंधेन यदुत्तरं परार्थस्तिद्विबिधो यः स्तार्थ इत्यर्थः कुमतिः परस्परि
 त्वादिसर्वलाहृणिकस्याप्यनुज्ञावकत्वमिति तु नव्याः ननु शक्यसंबंधो लक्षणाः तथा सति वाक्यस्य
 शक्याप्रसिद्धा तत्र लक्षणा न स्यादिति मीमांसकाहे पमिष्टापत्या निराकुरुते वाक्ये त्विति ननु गजीरा
 यानघांघो घइत्यादौ नदीपदस्य नदीतीरे लक्षणा स्वीकारे गजीरपदार्थस्यैकदेशान्वयापत्त्या पदल
 क्षणाया असंज्ञवेन वाक्यलक्षणा आवश्यकीत्यत आह यत्र गजीरिति क्वचिदिति नैत्रस्य गुरुकल
 मित्यादावित्यर्थः स्वीकृतत्वादिति परं जेदेन व्युत्पत्तिरेतात्प्रकृते तथा व्युत्पत्त्यस्य कल्पनादिति जावः नदीप
 दस्मिन्नवविति गमना विरहेण गजीरपदस्य लक्षणा नदीपरं तात्पर्यग्राहकं इत्यस्यापि बह्वंशक्या
 त्वात् कथं नदीयदमात्रे लक्षणा जिधानमिति वाच्यं प्रत्ययस्य प्रकृत्यन्यत्वात् तस्माच्च बोधकत्वव्यु
 त्पत्तेरुत्तरपद एव लक्षणाया पुक्तत्वात् अत्र मीमांसकमतानुपापिनः वाक्यलक्षणाये बोधपत्तौ ३४
 गजीरपदस्य तात्पर्यग्राहकत्वकल्पनप्रमुक्तं नववाक्येशक्यसंबंधरूपा लक्षणापिन संज्ञवतीति
 वाच्यं स्वबोधसंबंधस्यैव लक्षणा परार्थत्वात् गंगायां घो घइत्यादौ गंगा पदबोधस्य प्रवाहस्य संब

धस्तीर इति तत्र लक्षणा गजीरायानघांघा इति वाक्य बोध्या गजीरान्नानदी तत्संबंध स्तीर इति वाक्ये
 पिलक्षणा एव समासात् त्वकेपि चित्रगुरिति वाक्ये पिलक्षणा चित्रगुपदस्यावयवशक्त्या चित्रमि
 त्तागौः स्वबोधा स्वजन्यबोधविषयस्यैव स्वबोधत्वात् तत्संबंधस्य स्वामितिसत्त्वादित्याहुः त
 त्रस्य बोधत्वं हि न स्वजन्यबोधविषयत्वं गंगायां घो घइत्यादौ गंगाया मित्यस्यापिलक्षणा क
 त्वापत्तेरतस्तत्वेन बोधकत्वं वाच्यं न वा तावतापि निवहिः अपञ्चं शस्यापिलक्षणा कत्वापत्तेरत
 स्तत्वावच्छिन्नाया शक्त्यवच्छिन्नबोधकतास्यैव निवेशात् तथा च कथं वाक्यस्य लक्षकत्वं वस्तुतस्तु
 स्वबोधात्वं यदि स्वजन्यशाब्दबोधविषयत्वं तदी गंगायां घो घइत्यादौ गंगा पदे लक्षणा नुपपत्तिः
 गंगापदेन तत्र प्रवादशाब्दबोधाज्जनने प्रवाहस्य गंगा पदबोधत्वात्तावात् किंतु शक्त्या स्वजन्य
 तानविषयत्वं तद्वाच्यं नवशक्त्येत्यधिकं समवायेन घटपदेन यरादेः शाब्दबोधप्रसंगात्
 एवं च शक्त्यसंबंधापेक्षया शक्त्या स्वबोधसंबंधस्यागुरुत्वान्न तस्य लक्षणात्वमिति किंच गजी
 रायानघा मितिसप्रप्य तस्य गजीरनदीतीरे लक्षकत्वे घो घेतादृशतीराधेयत्वबोधानुपपत्तिः
 आधेयता बोधकपदीतावात् नामाप्यपि जेदसंबंधेनान्वयस्याव्युत्पन्नतया आधेयता संबंध

विनापितीरस्य घोषादावन्वयासंज्ञात् गजीरायां नदीति सप्तमीशून्यजागस्य तीरलक्षकत्वे सप्तम्य
 अधोपत्तादौ तीरातीरादिरन्वयापत्तिः प्रत्ययानां प्रकृत्यन्वितत्वात् बोधकत्वमुत्पत्तेः गजीरा
 यां नदीति जागस्य सप्तमी प्रकृतित्वात् न च गजीरायां नद्यामिति सप्तम्यं तस्य गजीरनदीतीर
 वृत्तिलेखणस्त्विति शक्यं तादृशवृत्तित्वस्य गजीरायां नद्यामिति सप्तम्यं तस्य गजीरनदीतीरवृत्ति
 लेखणस्त्विति शक्यं तादृशवृत्तित्वस्य घोषादावन्वयानुपपत्तेः नामाधेयैर्देसंबंधेनान्वयस्या
 व्युत्पन्नत्वात् सप्तम्यं तजागस्य तादृशतीरवृत्तिलेखणमुपगम्य तस्य घोषादावन्वयइत्यपि
 न अत्रेदेनान्वयबोधे समानविज्ञातकत्वस्य तंत्रत्वादित्यास्तां विस्तरः एवं अवयवलक्षणैव न
 तु वाक्यलक्षणैवेत्यर्थः गोपदस्येति प्रत्ययानुरोधेनोत्तरपदलक्षणया युक्तत्वादिति जावः गोम
 ति गोस्वामिति न स्वीक्रियते इति गोधर्मिकान्वयबोधे गोधर्मिकवृत्तितान् स्पष्टे तु ताया आव
 र्णकत्वादस्य चित्रकृत्स्नीत्यादावपि व्रजपदाप्यस्य गोस्यानरूपस्यैकदेशगविविचित्रान्वय
 प्रसंग इति यद्यपि घटशून्यमित्यादावेकदेवयोदृश्यते तथापि तादात्म्येन तथान्वयो न स्वीक्रि
 यते इति रुदयं निपातातिरिक्तेति निपातपदमवयवस्याप्युपलक्षकं तेन च प्रदेव्यादाविवायसा

दृश्येवं प्रत्यप्रतिगोमितयान्वयोपपत्तिः अन्यथाः अवयवनिपातातिरिक्तनामाधेयोरपि जेदेना
 न्वयबोधस्वीकारे तथा न्वयबोधइति जेदेनान्वयबोधः स्यादित्यर्थः साक्षादेवः प्रत्ययाप्यमदारी
 कृत्यैवः नूतले घटइत्यादावधेयतासंसर्गेणापि घटनूतलयोरन्वयात्साक्षादित्यस्यापि व्युत्प
 त्तौ निवेशादिति जावः नञः नञर्थान्मोत्याजावस्य स्मरणं कल्पामिति तथावात्रापि प्रत्ययार्थश्च
 रैव राजपुरुषयोरन्वयान्नोक्तमुत्पत्तिविशेषइति जावः परेतुराजपुरुषइत्यादित्युरुषेन ल
 क्षणाव्युत्पत्तिवैविध्येण स्वत्वादिसंसर्गे लोवरातः पुरुषादावन्वयः स्वीकारादस्य दशैतेराजमा
 तं नास्त्वैवामीतुरंगमाइत्यादौ तच्छब्देन रातः परामर्शे निष्पाततस्मैकदेशादित्याहुः वंदेतु
 इतरैतरवंदेतुः तंधवरवदिरावित्यत्र धवखदिरत्वं च प्रत्येकं तीदृश्यतावच्छेदकः सुपामुद्देश्य
 तावच्छेदकव्याप्यसंख्याबोधकत्वस्याकाशावित्यादिवाक्याग्रीमाणापत्तिनिपातकत्वेन धवद
 यस्वखदिरद्वयस्य न्वयबोधायत्तेः परंतु खदिरपदस्य धवखदिराहत्याश्रये लक्षणा उपगम्य
 ते एवं च उद्देश्यतावच्छेदकी नूतसाहित्यव्याप्यत्वं न धवद्वयवृत्तिद्वित्वस्य न वा खदिरद्वयवृत्तिद्वि
 त्वस्यापि तु धवखदिराभ्यवृत्तिद्वित्वस्येति न धवद्वयादेर्बोधिइति मीमांसकमतशंकते न्वसाहि

त्वति. साहित्यश्रय इत्यर्थः सहवृत्तित्वरूपसाहित्यं जस्य मुनैक क्रियान्वयित्वमिति विकल्पाद्यं दूष
 यति. साहित्यश्रय्योरपीति द्वितीयशङ्कते. नचैकेति अनुजवाच्चेति वस्तुगत्या एक क्रियान्वयित्व
 स्पधवरवदिरयोः सत्वेप्येक क्रियान्वयित्वस्य शास्त्रबोधाच्चावातैरित्यर्थः इदमुपलक्षणं. चैत्रमे
 त्रौगल्यत इत्यादौ चैत्रादियदस्य यदि साहित्यविशिष्टे लक्षणतदा साहित्यस्य व्यास्यवृत्तितया त
 दवच्छेदेना व्यास्यवृत्ते गमिन कर्तृत्वस्यान्वयी संज्ञव इत्यपि बोध्यं. ननु परिद्वंद्वे न लक्षणतदा
 कर्मधारयाद्वंद्वस्य को विशेष इत्यत आह. कित्विति. चार्थे द्वंद्व इत्यनुशासनं. तत्र वाप्यश्रित्वार
 : समुच्चयान्वाच्ये तरेतरज्ञेदात्. तत्र समुच्चयान्वाच्ययोः सामर्थ्याज्जावान्न समासः समाहारे
 तरेतरयोः सामर्थ्यसत्त्वात् तत्र समासः तत्राचार्यस्य जेद्व्याप्यत्वाच्चेद्वंद्व इत्याशयः इत्यादावि
 त्यादियदेन प्रमाणप्रमेये सा रिय रिग्रहः कथमिति. यदि समासघटक मदाप्ययो यत्र जेदैस्तत्रैव
 द्वंद्वस्तदानीं लघटयो जेदाच्चावाक्यं द्वंद्वः. एवं प्रमाणप्रमेये सा रिसूत्र आत्मशरीरे प्रियाथ
 बुद्धिमनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यच्चावक लघुः स्वायवगास्तु प्रमेयमिति सूत्रोपात्त द्वादशविधप्रमे ३६
 यांत गतिमनी बुद्धीप्रियाणां प्रमाणत्वेन प्रमाणप्रमेययोर्जेदाच्चावाक्यं द्वंद्व इत्यर्थः लक्षण

ति. तथा च तपोर्जेदसत्त्वाद्वंद्व इति जावः ननु अजेद इत्यसंगतः नीलघटत्वयोरजेदाच्चावाक्यत
 आह अजेद इत्यस्येति केचित्तु पदार्थत्वं यदुजन्मप्रतीतिविषयत्वं तथा च क्वचित्पदीयजेदेक
 वित्पदार्थतावच्छेदकजेदेद्वंद्वः प्रकृतेच नीलत्वघटत्वयोः पदार्थतावच्छेदकयोर्जेदाद्वंद्वः
 अस्तु वा पदार्थतावच्छेदकजेदे एव द्वंद्वः नचैवंधरा. इत्यादौ द्वंद्वस्याप्रसक्तत्वेन तदपवादक
 : सरूपैकशेषो न स्यादिति वार्यः. इष्टा पत्रेः तत्र घटपदो स्यापितेषु बळत्वात् न्यादेव बळघ
 टबोधसंज्ञवात्मक इच्छरित इत्यादिभ्युत्पत्तौ मानाच्चावात्. सरूपैकशेषविधेरीत्यादावव
 सार्थकेत्वात्. अस्तु वा सकृदिति भ्युत्पत्तिः परंतु सकृदित्यर्थपदार्थैकदेशे वृत्तौ विशेषणं. व
 स्तुतो बोधविशेषणमेव तदिति न दोष इत्याहुः समाहार इति अहिमकुलमित्यादी बहिन
 कुलयोः समाहार इति प्रतीतेरनुजवसिद्धत्व इत्यर्थः वस्तुतस्तु तत्राहिमकुलमात्रप्रतीति
 नैतिरपदे समाहारलक्षण नवाशक्तिरित्यभिप्रेत्योक्तं यदीति. पूर्वपदमितिः प्रत्ययानामि
 तिभ्युत्पत्तेर्विनिगमकत्वादिति जावः कथमिति. कथं समाहारबोध इत्यर्थः तत्र हेतुमाहः समा
 हारेति. वादता संज्ञवाहिति. अजिघातात्म्यसंयोगावच्छिन्न क्रियाया एव वादनपदार्थतया धात्व

वसंभंधरूपलक्षणपाः तानस्मृतिस्तानविनासंनवेनशक्तिस्तानस्मृतज्ञानमसिद्धतयाजवन्मतेवै
 दिक्वाक्पञ्चशाष्टबोधोत्पन्नलक्षणानव्यक्तिकल्पनांगौरवस्य वज्रलेखत्वादिति उपकुञ्जमर्ध
 पिप्पलीत्यादाविति अत्रचकुञ्जस्यसमीपमित्यस्वपदविग्रहः अत्रपीजावस्यनित्यसमासत्वात्
 पूर्वपदार्थप्रधानतयेति कुञ्जपदलक्षितस्यकुञ्जसंबन्धिनोपपदार्थसमीपेनेदेनान्वयात्कुञ्ज
 संच्छेदमजिज्ञासमीपमित्युपपदार्थविशेषकोन्वयबोधइत्यर्थः केचित्तु उपपदार्थः समीपंनतु
 समीपं समीपे उपपदलक्षणस्तीकारितु पदद्वयलक्षणयेत्तया कुञ्जपदस्यैव कुञ्जसमीपे लक्षणो
 पपदं तात्पर्याह कुञ्जसमीपमिति वान्वयबोधइत्याहुः अत्रपद्यप्यपिप्पलीतितसुरुषेशक्ति
 निराकरणं पुनरुक्तं पूर्वतिलुरुषेतन्निरासात्तथापि पूर्वमुत्तरपदार्थप्रधानराजपुरुषादौ तन्निरा
 राकरणं पूर्वपदलक्षणया इहवपदप्रधानेऽपिप्यल्यारितसुरुषे उत्तरपदलक्षणया तन्निरा
 करणमिति चेदपौनरुक्त्यमिति ध्येयम् वैपाकरणमतं दूषयति एतन्वेति पदशतैवेति
 समासघटकीकृतपदशक्तिजल्लक्षणमिति तथः आसत्तिर्योगिताकांक्षेति पूजादासत्तेः स्वरूपस
 त्याएवकारणत्वं ज्ञस्यते ननु तानस्मृतानपदस्य समासघटकत्वेन समासाघटकासत्तिपदार्थेना
 नन्वयात् स्वरूपसत्याश्चासत्तेः कारणत्वं न संभवति गिरिर्लुक्तमित्यादौ गिरिपदार्थमिदं योरव्य

वधानत्रमेणशाष्टबोधोदयेन व्यञ्जित्वा रदतो मूलस्य मासत्तिपदज्ञानपरतया व्यावृत्ते आस
 त्तितानमिति आसत्तिर्योगितेति विसर्गः शून्यपावसुरो जुरेव ननु संनिधानं तु पदस्यासत्तिरुच्य
 ते इति मूलोक्तस्यासत्तिजल्लक्षणमिति गिरिर्लुक्तमित्यत्रातिव्याप्तिः तत्रापि गिरिपदयोरव्यवधानस
 त्वादतो व्यावृत्ते यत्पदार्थेति अपेक्षितस्तत्पर्यविषयः तयोरिति नयोः पदयोरित्यर्थः तादृशप
 दयोरव्यवधानमासत्तिस्तदुपस्थितिः कारणमित्यर्थः तथावगिरिपदार्थलुक्तपदार्थयोरव्यवधान
 नतात्पर्यविषयोपि तु गिरिपदार्थमिदं तदार्थयोरैवेति तयोरव्यवधानाज्जावन्नातिव्याप्ति
 रिति जावः तेन एतादृशयत्तत्पर्यगजसत्तिनिबन्धनेन ननु नीलो घटोऽत्र मैवं घटइत्यत्र नी
 लपदार्थपरपदार्थयो यत्रान्वयो बहुस्तत्पर्यविषयेन नु नीलपदार्थघटपदार्थयोस्तत्र नील
 पदघटपदयोरसत्तिरस्मात्तदर्थयोरव्यवधानस्य तात्पर्यविषयत्वाज्जावदतस्तत्रेष्टायति माह नीलो
 घटइत्यादिना तद्विज्ञानकथं नीलो घटइति शाष्टबोधइत्यत आह न माच्छाष्टबोधइति धैतमा
 वन्न माच्छाष्टबोधमात्रं ननु तत्रासत्तिरिति जावः ननु तत्र यथासत्तिमस्तदाशाष्टबोधोपि
 न मात्मकः स्यान्न वेषापत्तिर्घटे नीलस्य सत्त्वेन विषयबाधाज्जावदासत्तिर्न माच्छाष्टप्रमाणीका
 रेवासत्तिर्न माच्छाष्टप्रमद्विप्रावीनरायाविशेषइत्यत आह आसत्तिप्रमणेति न हतिरिति आ

सति भ्रमस्य नशाष्टमप्रपोजकत्वं किंतु योग्यता भ्रमस्य आसति भ्रमाच्छाष्टम इति प्राचीना
 यातु नियुक्तिकत्वाद् अथ येति जावः क्वचित्सुस्तकेन शाष्टबोध इत्यनंतरं नीलो घट इत्यतः पूर्वतात्
 यीजि आसति रिति पावः सच पत इत्यादि पूरणेन पतस्तात्पर्यगता सय विषयी नूतान्वय बो
 धविषयी नूतार्थ बोधक पदा व्यवधानरूपा पूर्व निरुक्ता आसति रतो नशाष्टबोध इत्यर्थकत
 याव्याख्येयः पाठांतरं काव्यनिकमिति न चोक्ताया आसत्तेः श्लोकादौ पोजनावाक्यादेवान्वय बोधोप
 नन्नमस्यापि तत्राज्ञावाच्छाष्टबोधो न स्यादिति वाच्यं श्लोकादौ पोजनावाक्यादेवान्वय बोधोप
 गमात् नव्यास्तु उक्ता सति मे निश्लोकेन संज्ञवति तत्र पदाज्ञावेन पदा व्यवधाना संज्ञवात् उ
 क्ता सति तान विजं बने शाष्टबोध विजं वाज्ञावाच्च किं त्ववधानेन नृत्तापदजस्य पदाप्येपि स्पि
 तिरासति सन्नप्यवधानां शो न निवेश्यते शाष्टबोधं प्रति पदजस्य पदाप्येपि स्पितेः कारण
 तथा व्यवधानेनैव तत्संज्ञवात्तस्मादुक्त्या परजस्य पदाप्येपि स्पितिरासति रिति प्राहुः नन्वव
 धानेन पदोपस्पितिः शाष्टबोधे कारणमित्युक्तं अनेक पदघटितवाक्यस्य ले अन्वयवधा ३९
 न नैपदोपस्पित्य संज्ञवारित्यां शं कते नत्वितिः अव्यवधानेनोत्पन्नैरिति अनेकेष्ववधानां संज्ञ
 वारिति जावः ननु तद्विशेष्यकतत्प्रकारकस्मृतिप्रति तद्विशेष्यकतत्प्रकारकसंस्कारत्वेन जनकत्वा

कथं प्रत्येक पद संस्कारेन नापद विशेष्यकं स्मरणं त्रिन्न विषयकत्वात् त आह नाना सं निवर्त्तेरि
 तिसंज्ञवारिति तथा च घटवद्भुः संयोगस्य पदप्रत्यक्षां शो कारणत्वात् जावेपि घटवद्भुः संयोगात्मा
 मेकं प्रत्यक्षं तथा तत्तत्त्वदगोचर संस्कारस्य त्रिन्न विषयकत्वां शो जनकत्वेपि तत्तत्संस्कारजन्यस्म
 रणमेकमेव नायते बाधका जावारिति जावः अन्यथानाना संस्काराणां मेकस्मरणजनकत्वात्
 वे नानावर्त्तेरिति नानावर्त्तानां प्रत्येकं संस्कारै रित्यर्थः एकस्मरणं नानावर्त्तानां मेकस्मरणं
 पदस्मरणवत् आशु विनाशिनोऽक्रमिकाणां पदजस्य पदाप्येपि स्पितीनामपि मेलना संज्ञवा
 त्सर्वत्र शाष्टबोधे पदजस्य पदाप्येपि स्पितिः समूहात्वं बनावि कैव करणं एवं च सर्वत्र युगपदेव
 सकल पदायनां विशेष्ये विशेषण मिति न्यायेनैव शाष्टबोधो न तु विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति री
 त्या तज्जनक विशेषण तावच्छेदक प्रकारक नि एपि स्प पूर्वमज्ञावारिति प्राचीनमतं प्रदर्शयति
 परं त्वित्यादिना एकदैवेति न तु घटमानयेत्यादौ प्रथमं घटी पाकमते सेवं बोधस्तदनंतरं च
 घटकमकानपनेत्यादि बोध इति क्रमेणेत्यर्थः वृक्षापुवान इत्यस्य तदा कुरित्यादि अत्र वृक्षपु
 वशिष्ठानिः कपोतैश्चिरतर विरसंति हितकालोक्ता नां पदायनां साम्यं बोधं के विरित्यनेन सूचि
 तमस्वरसं प्रकाशयन्मतातरमाह परेत्विति यद्यदिति स्वायत्तिकां हितस्वार्थयोग्यं यद्यत्संनिधानं

प्रपद्यते स्वाध्यायस्थिति विषयो जवति तेन नैवान्वितः स्वाध्यायः परैः प्रथममनुभाव्यते नंतरं च महा
 वाक्यार्थबोध इत्यर्थः एवं च पूर्वोक्तं समूहलंबनोत्पत्त्यर्थं स्मरणं विनापि निवहति जावन्न च
 घटमानयेत्यादौ चरमपदायस्मृतिका जेघटादिपदायस्मृतेन शास्त्रमूहलंबनस्मृतिरावश्यकी
 तिवाच्यः तत्र घटस्मरणानोपि घटापाकर्मत्वाकारकावांतरं शास्त्रबोधस्यैव पदजन्यपदार्थो
 यस्मिन्निति न नैव घटकर्मकानयनेत्यादि महावाक्यार्थबोधनिवहात् न हि पदजन्यपदा
 यस्मृतिरिति न शास्त्रबोधहेतुत्वमपि तु शास्त्रबोधसाधारणतादृशी यस्मिन्निति नैवेतिः एवं चैत
 न्मते खंडवाक्यार्थबोधपूर्वक एव महावाक्यार्थबोधः अत एव सर्वत्र खंडवाक्यार्थबोधरूप
 स्य विशेषणता वल्लेहकप्रकारकविशेषण निश्चयस्य पूर्वसत्त्वादिशिष्टस्य वैशिष्ट्यमिति रीत्ये
 व महावाक्यार्थबोधउत्पद्यते इति यत्र खंडवाक्यार्थबोधनाशोत्तरं महावाक्यार्थबोधस्तत्रा
 पि खंडवाक्यार्थसमानाकारं स्मरणं कल्पयित्वा विशिष्टवैशिष्ट्यनिवहति इत्याह तथैव परा
 यस्मृतिरिति अत्रेदं बोध्यं यत्र खंडवाक्यार्थबोधानंतरं चरमपदस्मृतिस्तु उत्तरं तदयस्म
 रितस्तत्र खंडवाक्यार्थानुभवस्याशास्त्रमूहलंबनस्मरणनावश्यकः एवं च यत्र न विशिष्ट ४०
 स वैशिष्ट्यमिति रीत्येतस्य त्रविस्तरः अवांतरवाक्यार्थबोधपूर्वक महावाक्यार्थबोधे वांत
 बोधसामग्री तत्र विशेष्ये विशेषणमिति रीत्येव बोधः यत्र तस्मा मग्री तत्र विशिष्टस्य वैशिष्ट्यमत्र

रवाक्यार्थस्मरणमेव कारणं न तु समूहलंबनस्मृतिः न हि शास्त्रबोधे पदजन्यपदार्थोपस्थि
 तिः कारणं जायते न पदार्थोपस्थितेरेव हेतुत्वात् अत एव च धारमित्यादौ न पिधेहीति प
 दाध्याहारः कित्वार्थाध्याहार एवेति प्राज्ञाकरमतं दूषयति इदं तु बोध्यमित्यादिसौनाः पदजन्ये
 ति पदार्थोपस्थितिमात्रस्य हेतुत्वे प्रत्यक्षादिनोपस्थितस्यापि शास्त्रबोधोपत्तिरिति प्रावः ननु प्रत्यक्षोप
 स्थितकपालादेः शास्त्रबोधाभावस्तस्य यत्रावात तस्यैव इष्टापत्तिरत आह किंचेति तेनैव सहेति द्वा
 रं कर्मत्वं पिधानं कृतिरिति वाक्यात्कारकर्मकपिधानान्वयबोधानुदयात्कारं पिधेहीत्यानुपूर्वी
 रूपाकांक्षाज्ञानहेतुत्वस्य वश्यं वाच्यतया तादृशाकांक्षाज्ञानार्थपिधेहीति पदाध्याहार आवश्यक
 ति प्रावः ननु धारकर्मकपिधानानुक्लृप्तकृतिबोधे आनुपूर्वी विशेषस्य धारपक्षे होत्रराम परस्म
 पिधेहीत्याकारं कस्य वाज्ञानं कारणमनो न धारं कर्मत्वं पिधानं कृतिरिति स्माच्छास्त्रबोधोपत्तिः तथा
 च धारमित्युक्ते पिधेहीति परस्मना ध्याहारः न च तादृशानुपूर्व्याः परस्परव्यतिचारः अव्यवहितोत्त
 रत्वस्य कायता वल्लेहके निवेशात् न च यत्र धारं पिधानं कृतिरिति धारं कर्मत्वं पिधेहीति बोक्तं तत्रा
 पि धारकर्मकपिधानानुक्लृप्तकृतेः शास्त्रबोधोपत्तिरिति वाच्यं इष्टापत्तेः प्रत्यक्षानुमानादिना उपस्थि
 तस्यैव निराकांक्षपदेनोपस्थितस्यापि बोधे बाधकाभावादत आह तथाप्येवमिति स्पष्टयतीत्यारि

नाक्रुध्मतिप्रुप्ततीर्षसमूपादिपरिग्रहः चतुष्पन्निपपत्तेरितिः कर्मत्वात्थकचतुष्पास्तिरपति
 योग एवानुशासनेन बोधनारितिज्ञावः अत्रेदं विसंश्रुतेवंरीताकचित्पदाध्याहारस्तावतापित्तज्ञ
 न्योपस्थितित्वेन नशाष्टबोधहेतुत्वं लाघवेन पदार्थोपस्थितित्वस्यैव जनकतावच्छेदकत्वात् तथाच
 शरमित्यादौ कथं विदुषस्तस्मिन् पिधानादि बोधो बाधकाभावादथाध्याहारपक्ष एवोचित इति मूलं
 पदार्थे तत्र तद्वत्तेन तत्पदार्थे तत्पदार्थवत्त्वं योग्यते सुक्तं तच्चायुक्तमनुपयुक्तं चः स्वस्मिन्वाधि
 करणत्वाभावात्तज्ज्ञानस्य शाष्टबोधाहेतुत्वाच्चैतः प्रथमं तत्पदमेकपदार्थपरं द्वितीयं च तत्पद
 मपरं पदार्थपरमित्यत्रिज्ञापेण व्याचष्टे एकपदार्थ इति योग्यताज्ञानस्य शाष्टबोधहेतुत्वेमाह न
 नज्ज्ञानाभावाच्चतिः अपूर्वत्वारितिसर्वत्र शाष्टबोधोऽसूत्रमनिश्चितत्वारित्यर्थः क्वचित्संशयस्येति
 संशयनिश्चयसाधारणयोग्यताज्ञानत्वेन हेतुत्वादिति चेति ज्ञावः अत एव निश्चयमपि दर्शयति
 क्वचिरिति नूतलेघट इति प्रात्यक्षिकनिर्णयान्नरं नाविनिशाष्टबोध इत्यर्थः न व्याप्तिरिति ननु अपो
 ग्यता निश्चयस्य प्रतिबंधकत्वे तदभावात्त्वेन हेतुत्वं वाच्यं तदपेक्षया लाघवेन योग्यताज्ञानहेतुत्वं
 स्येवोचितत्वादत आहः तदभावात् निश्चयस्येति बाधनिश्चयकालेपिलौकिकसंनिकर्षजस्येतद्विशि
 ष्टबुद्धेर्नैरुपादाहः लौकिकसंनिकर्षजस्येति शंखो न पीत इति निश्चयेपि पित्रादिदोषवशात्

तः शंख इति प्रत्यक्षोपादोष विशेषज्ञस्येतुक्तं शंखो मेदं रजतमिति ज्ञानोत्तरं दोषजन्यस्येदं
 रजतमिति ज्ञानस्य वारणाय विशेषेति पित्तं मेदं क्व वसां जनादिदोषे त्वर्थः तज्ज्ञानमात्रेणै
 वैदिशिष्टबुद्धिमात्रेः सिद्धमिति तथाचायोग्यताज्ञानशाष्टबोधप्रतिप्रतिबंधकत्वस्य क्लृप्त
 त्वात्तैव निवर्हिअयोग्यताज्ञानस्यापि अतिरिक्तप्रतिबंधकत्वं न कल्प्येत इति ज्ञावः ननु
 यत्र नायोग्यताज्ञानं नायोग्यताज्ञानं तत्र शाष्टबोधापत्तिरत आह योग्यताज्ञानविलं
 बेति तथाचेष्टापत्तिरिति ज्ञावः आहुरित्यस्वरसस्वरसंस्तधीजंतुयद्विषयकमनुमित्यादि
 कं न ज्ञातशाष्टबोध एव ज्ञातदिशिष्टबुद्ध्यावयोग्यताज्ञानाभावात्त्वाचेष्टया लाघवेन योग्यता
 ज्ञानत्वेनैव हेतुता सिद्धिः एवं च यद्विशेषयोरिति व्याप्तिबलाच्छाष्टसामान्ये योग्यताज्ञानत्वे
 न हेतुता सिद्धिर्धरिति एवं मिच्छाया उक्तेजकत्वानुरोधेनायोग्यताज्ञानप्रतिबंधकत्वस्य वि
 शेपपर्यवसानात् क्लृप्तप्रतिबंधकतावच्छेदकस्यानुमितित्वादेः शाष्टबोधसाधारणाभावाच्छा
 ष्टबोधे अयोग्यता निश्चयस्यातिरिक्तप्रतिबंधकताकल्पने गौरवाच्चाघवेन योग्यताज्ञानस्यै
 व हेतुत्वं युक्तमिति न च योग्यताज्ञानस्य हेतुत्वे अप्रमाण निश्चयाभावात्तत्र विशेषणं तदपेक्ष
 या प्रामाण्यता नाभावादिशिष्टयोग्यता निश्चयमात्रावहेतुत्वे लाघवमिति वाच्यं योग्यताज्ञानस्य हे

तुल्ये तदजाववति तत्प्रकारकमित्येकविधा प्राप्ता एव प्रहाजावनिवेशो जाघवारयोग्यता निश्चय
 भाव स्पप्रतिबंधकत्वे तु तदजाववति तदजावप्रकारकं तद्वति तदजावप्रकारमिति द्विविधा प्राप्ता एव
 प्रहाजावनिवेशेन प्रतियोगिता संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिता कतदजाववत्प्रजावे प्रतियोगितासं
 बंधेन तत्प्रकारकमित्यप्राप्ता एव प्रहाजावनिवेशेन नवगौरवाद्वाधनिश्चयस्येव तदजावव्याप्त
 दजावावच्छेदकनिश्चययोः प्रतिबंधकत्वेनातिगौरवाच्चेति एवं योग्यताज्ञानस्य शास्त्रबोधजन
 नकत्वेशास्त्रसामग्रीकाले योग्यताज्ञानाजावविशिष्टमानसद्वाराण्यतत्र शास्त्रसामग्रीः प्रति
 बंधकत्वं कल्पनीयमिति गौरवयोग्यताज्ञानस्य शास्त्रबोधजनकत्वे तु तत्र योग्यताज्ञानाजा
 वरूपविधया जावादेव न तादृशमानसमिति तत्र शास्त्रसामग्रीप्रतिबंधकत्वं न कल्प्यते इति
 जाघवमित्याद्यवसेयं तेन परदेन सह तस्मैति तत्परविशिष्टत्वं तत्परस्वेत्यर्थः घटमानये
 तत्र घटपदं लिता अम परस्यान्वयाननुजावकत्वाद् घटपदविशिष्टत्वमनपरिआकांक्षा
 घटः कर्मत्वमित्यादौ कर्मत्वपदे घटपदवत्वं तु नाकांक्षाकर्मत्वपदे घटाया कर्मतेति शास्त्र
 बोधाननुजावकत्वघटपदविरहाप्रयुक्तत्वात् अत्राननुजावकत्वं तादृशपदवरित्वा प
 कं ननु आकांक्षास्वरूपां तगतिं यथा अननुजावकत्वमप्याकांक्षास्वरूपां तगतिं शास्त्रबोधे

दे परिग्रहः तत्र कदाचित् श्वेतगुणविशिष्टस्य कदाचित् कुक्कुरादेर्बोधिस्तत्तत्पर्यज्ञाननियम्य
 त्वात् क्वचिद्वचनस्येति क्वचिदुचयोरित्यपि बोधं इति न स्मारिति इति नियमो न स्मारित्यर्थः
 इदमुपलक्षणं तात्पर्यसंशये व्यतिरेकनिश्चये वा शास्त्रबोधानुदयाच्छास्त्रबोधे तात्पर्यज्ञा
 नंकारणं यत्संशय इति व्याप्तेरित्यपि बोधं प्रकरणेति आदिना संयोगविप्रयोगसाहच
 यहीना परिग्रहः प्रकरणादीनां कृतनियतपूर्ववर्तिता कत्वेना नन्यथा सिद्धिमात्रकल्प
 ने जाघवादिति जावः अननुगमादिति तथा च परस्परसंज्ञान्यशास्त्रबोधे परस्परसंज्ञान्विवा
 रेण न हंतुत्वं संज्ञव इति जावः इत्येवेति शास्त्रबोधत्वावच्छिन्नप्रतितात्पर्यज्ञानस्य हेतुत्वे
 त्वर्थः एवमप्येति प्रलपस्य कायध्रिमानधिकरणकायाधिकरणकालविशेषात्मकखंड
 प्रलपस्य अगमेति नाहो न रात्रि न न जात्र न मिनसी न मोक्षोतिर न न वान्मरित्वा घागमे
 त्वर्थः श्रुतवाक्येपि संवादिसु कवाक्यजन्यशास्त्रबोधेपि शिष्टमितुरेवेति ईश्वरेच्छाया वि
 संवादित्वा जावादिति जावः अन्येति क्वचिरित्यस्य विवरणं नानापदि विति गृहीतनाना
 यवृत्तिकादावित्यर्थः तेन गृहीतनाना यशक्तिकस्य गृहीतनाना यजिज्ञ एषुकस्य गृहीत
 विज्ञिना यशक्तिलक्षणकस्त्वसंग्रहः आदिना एका यगृहीतलक्षणकस्त्वसंग्रहः मीमांसा
 जाघवज्ञानात्मकस्तर्कः परिशोध्यते इति सहस्रं तेत्यर्थः तकोनुमान आकुरित्यस्वरसो जाव

नंतदीजंतुगृहीत नाना ध्वनिक पदं नानुजव बाधे च पाजा घवेन पदज नानुजव तस्मै वनात्
यत्नानुज न्यता व छेदकत्वमुचितमित्यत्राधिकमनुसंधेयः सुगमयेति सुगमस्वयमप्यह
पितुं शक्यता पाठ रूढ एवाहो सुधिया जिज्ञासो द्यादिति जावः तथा वा वसरसंगत्यानुजवानतर
स्मरणनिरूपणमिति जावः तत्र स्मरणैः न स्मरिति अनुजव स्मन घृत्वादिति ननु अनुजव स्म
व्यापार धाराकारणत्वं तच्च कायविवहित पूर्वज्ञानवत्तिस्त्वव्यापारान्यतरकत्वं तच्चानुजवना
ज्ञेयितज्जन्य संस्कारस्य सत्त्वादिगवाधमत आह समान प्रकारकेति नष्टत्वादिति तथा वता
दृशमपिकारणत्वमनुजवेन संजवतीति जावः तेनैव संस्कारनाशकेन समान प्रकारक स्म
रणेनैव संस्कारांतरधारेति स्मरणस्य तृतीयज्ञानेन स्वरूपतो हेतुत्वा संजवादिति जावः
फलस्य प्रसंगेनैकविषयकक्रमिक स्मरण रूपस्य संस्कारनाशकत्वा जावादिति समान प्रका
रकत्वा जावादिति जावः कालस्मरणस्य वेति अन्यथा उक्तसमूहाजं बन संस्कारस्यानाशप्र
संगात् दिति जावः न चेषापत्तिः जन्म जावत्वेन विनाशित्वनियमात् ननु कालादेः कालत्वादि
नानाशकत्वे संस्कारमात्रस्य ह्येकत्वापत्तिस्तत्र ह्यक्तित्वेन तथा त्वेगौरवमत आह चरम
फलस्येति चरम फले वैजात्यं कल्पयित्वा तेन रूपेण नाशकत्वं वाच्यमिति जावः न क्रमिकेति
न स्मरणेन स्मरणे तर्थाः दारूप्यपि दाप्यत्वादिति तथा च पुनः स्मरणान्न दृष्टतर संस्कारोत्पत्तिः

प्रकृते च तज्ज्ञाना जावत्तद्वद्विता कांक्षा ताना जावद्वति समन्निवाहारस्य नाकांक्षा शरीरे प्रवे
शः किंतु स्वाते अणतज्ज्ञानं शास्त्र बोधे कारणमित्यन्ये न व्यास्तु अर्थता तर्पतान स्पर्शज पदेषु
रुच विषय करण संसर्गक प्रतीती लपोच्चरित मित्याकारक तानत्वादिना हेतुत्वाद्वातिप्रस
गात्तावे समन्निवाहारतान हेतुत्वे माना जावः निरुक्तता तर्पनिश्चये पूर्वोक्त समन्निवाहार
स्य पदता तर्प रूप स्पर्श शये व्यतिरेक निश्चये तजवत्वे वशाद्बोध इत्याहु रित्यत्र विस्त
रः इदं तु बोध्यं आकांक्षा जज्ञेय पद परं पद तान परं मौ निश्चोक्तानुरोधादत एवाध्यात
पदेना प्राकांक्षानि बहिः अध्याहारश्चाश्रु तपदानामनुसंधानं अत एव सर्वापि चयाज घन्य
त्वं तस्यापतः स्वस्थाने स्थितस्य पुनरनुसंधानमावृत्तिः नेदीयः स्थानांतर स्थितस्यानुसं
धानमनुसंधानः दवीयः स्थानांतर स्थितस्यानुसंधानमनुवृत्तिरिपंच सिंहाव ध्नोक्ति
मंडुक्युतिगंगा त्र्योत इव त्रिधेति निराकांक्षत्वताननस्प प्रतिबंधकत्वं न ताकांक्षा तान
स्पहेतुत्वमिति तु न सत् तथा सत्याकांक्षा जावेत ध्या प्यतद व छेदक धर्मतानानां प्रतिबं
धकत्वे गौरवादित्यलं वक्तुं स्यात्प्रारब्धेति पठमानयतीत्याहो क मत्व विशेष्य काधेयता
संसर्गक घटप्रकारक प्रतीती छावक्तु स्यात्तयं तादृशो लपोच्चरित मिदं वाक्य मित्याकारकं श्री
तु स्यात्तयं तानं शास्त्र बोधे कारणमित्यर्थः तत्र पुक्तिमाह संधवेति अहिता श्वेतो धावतीत्या

तस्मिन्स्वरूपसतएवोपयोगस्तेजोनेनान्वयबोधकाद्याक्यान्पुनरन्वयबोधापत्तिः एक
 पदेऽपरपदवत्त्वं प्रपञ्चशब्दान एवोपयुज्यते तेन क्रियायां देन तत्कारकपदस्य अ
 न्वैकपदेऽपरपदवत्त्वमपरपदाववाहिनोत्तरत्वं तत्राव्यवधानां शब्दासक्तैव जातः आ
 सत्तेः पदाव्यवधानरूपतायाः पूर्वमुपवर्णितत्वात् उत्तरत्वं च क्रियाकारकपदयोर्नापिहित
 मस्ति चेन्नः पक्षेति पक्षेति चेन्न इति वाक्यद्वयादपि अन्वयबोधादतः क्रियाकारकपदयोराकां
 क्षानास्त्वैव किंतु प्रकृतिप्रत्यययोरेव तत्राप्यव्यवधानां शब्दासक्त्या जातवत्त्वे प्रकृत्युत्तर
 त्वरूपाकांक्षातानंकारणमित्याह वस्तुतस्त्विसादिना ननु अयमेति पुत्रो राजा इत्यादावज
 नितान्वयबोधदशायां राजपदस्य पुत्रपदेनेव पुरुषपदेनाप्याकांक्षा सत्त्वात् पुरुष इ
 त्यन्वयबोधः स्यादत आह अयमतीति तथावात्र राजपदपुरुषपदयोराकांक्षायाः सत्त्वे पि
 तास्यपि जावान्न तथान्वयबोध इति जावः स्यादेवेति न व मेवेत्यर्थः ननु पुरुषेण पुत्रेण च
 राजपदस्या तास्यत्तानेपि पुत्रपदराजपदयोरेव पत्रैकवाक्यता निश्चयः पुरुषपदराज
 पदयोरेकवाक्यत्वान्नाव निश्चयतत्र पुरुषपदेन सह निरुक्ताकांक्षायाः सत्त्वात् प्रातः पुरुष इ
 ति बोधापत्तिरिति चेन्न तत्पद विनेत्यस्य समन्विता ह्यतः पदं विनेत्यर्थकितया समन्विता ह्यस्या
 प्याकांक्षा शरीरेष्वेवात्ममन्विता ह्यस्याश्चेदपदमेतत्पदेन सहान्वयबोधयत्विति पदतात्पर्यं

किंतु विद्यमानसंस्कारस्यैव पुनः पुनः स्मरणेन कृदितुबोधकसमवधानं जायते उच्यते अत्र
 स्मात्स्मरणं तरमिति जावः अत्रिचार संशय इति अनुचवत्वे अत्रिचार संशय इत्यर्थः तथाच
 न विशेषधर्मेण अत्रिचारात्तानमिति जावः अत्रिचार संशयात्तावादिति सकृदनुच्यते तस्य ले
 संस्कारनाशकस्य चरमस्मृतेस्तदानीमजावेन संस्कारनाशात्तावादनुचवत्वेन हेतुत्वेपिन अ
 त्रिचार संदेह इति जावः यद्यप्यनंत संस्कारतन्नाशकत्वा नागौरवस्य फलत्वे हेतुत्वेन न
 दोषत्वमन्यथा विशिष्टतानकत्वा नागौरवज्जिघांसुमिति प्रतिविशिष्टतानत्वेन हेतुता बिलय
 प्रसंगान्नथापि तानत्वेन हेतुत्वेन पेक्षात्मकतत्तत्त्वमिति व्यक्तिजेदस्य कारणता वत्त्वे एक को
 दिति विशेषेण गौरवमनुचवत्वेन स्मृतिहेतुत्वेन तत्तत्त्वमिति व्यक्तिजेदनिवेशेनाद्यवमिति ला
 घवतानरूपोत्तेजकसत्त्वाद्यत्रिचारशंका किं चित्करीत्यत्र तात्पर्यं जस्य तात्ताकारत्वादिति
 ईश्वरीयसाक्षात्कारि अत्रिचारवारणाय नमेति नन्व तिलाघवात् त्वगिन्द्रियस्य प्राणस्य वा
 करत्वमस्य त आह एवमिति असमवायिकरणसंपोगश्रयनयेति जावकायस्य सासम
 वायिकारणकत्व नियमादिति जावः तन्मनसो विभुत्वेनेति तदसंतिधानं मनसो विभुत्वेन
 संजवतीत्यर्थः तस्मासतीति अदृष्टसामग्रीसत्त्वे पददृष्टविलंबात्कार्यविलंबांगीकार इत्यर्थः
 वचुरादीनमपीति वाचुषतद्विरापोरदृष्टवद्विरहात्पुनश्चेति जावः आतत्वादिति अ

अवहितकालात्पत्तिकत्वस्य दोषत्वोदितिरिति जावः उजपोपपत्तिरिति मनसः संकोचे एकं प्रियमा
 त्रसंबंधादेकमेव तानं विकासोत्तमाने प्रियैः मनसः संबंधाद्युपपन्नानात्तानानामुत्पत्तिरिति
 जावः यद्यपि नाने प्रिये मनः सति कर्षकाले चाक्षुषाद्युत्पत्तिकाले रासनाद्यनुत्पत्त्या रासना
 दिकं प्रतिवाक्षुषः सामग्राः प्रतिबंधकत्वेनैवोपपत्तेर्मनसो विस्तृते पिबाधका जावस्तथा
 पितथा प्रतिबंधकत्वेनैवमित्यभिप्रायः नवत्वज्ञानो योगस्तानमावहेतुत्वाच्चाक्षुषसा
 मग्रीकाले स्पर्शनि सामग्रानियमतः सत्वात् स्पर्शनापत्तिर्मनसो गुणत्वपक्षेऽपि दुर्वरिवेति
 वाच्यं अनन्यगत्या स्पर्शनं प्रतिवाक्षुषादिसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वस्वीकारादेव मपिरसना
 दिप्रत्यक्षे चाक्षुषादिसामग्री प्रतिबंधकत्वाकल्पनमयुक्तं लाघवस्याणुत्वपक्षे निष्प्रत्यू
 हत्वात् यद्वा तानसामान्यं प्रतिलब्धनो योगस्याहेतुत्वं मित्यभिप्रायः अतएव तदसंबंधात्त्व
 गदिति परैतानि नोत्पाद्यत इत्युक्तं प्राक्यप्यात्वज्ञानो योगस्तानसामान्यं प्रत्यजनकत्वे
 पिसुषु सौत्तानानुत्पादनिवहिताद्योपपादितमघस्तात् एवं मनसो विस्तृते आत्ममनः सं
 योगानुपपत्तिरात्ममनसोः कर्मजावेन कर्मजन्यसंयोगस्य विस्तृतादिमतो संज्ञवादजन्य
 संयोगे माना जावात् यदपि जौतिका एव परमाणवो मनांसि अनंतधर्मिणामतिरिक्ताप्यश्व
 जातेः कल्पनामपेक्षकज्ञानमेव धर्मिणां तादृज्येण हेतुत्वस्य युक्तत्वात् नियमस्त्वदष्टोप

ग्रहादिति नैवैरुक्तं तदपि नयत्संयोगव्यतिरिक्तात्सुषुप्तिकाले कायानुत्पादस्तस्य मनसो
 वक्ष्यमंगीकारणीयत्वात् नवकालविशेषस्य प्रतिबंधकत्वादेव सुषुप्तिकाले कायानुत्पाद
 इति वाच्यं अनंतानां कालविशेषाणां प्रतिबंधकत्वेनैव वात् नवोदासीन मनः संयोगस्य
 सुषुप्तिप्राक्काले सत्त्वादापत्तिस्तदवस्थे वेत्तदष्टविशेषाकृष्टं मन एव तानादिहेतुत्वेन व
 क्तव्यं तदपेक्षया वादष्टविशेषाकृष्टजौतिकपदं रमाणुनामेव तदेतुत्वमुचितमिति वाच्यं
 तस्य जौतिकत्वेष्टस्थितं जलत्वादिकं वेत्तत्र विनिगमका जावाद्युजयकल्पने न जातिसां
 क्यपत्तिदेतदिति प्रत्योक्तं संज्ञे पदति इति दिनकरीयं चेश्वरखंडः ॥ जगदंबायेन मः पादवैः

